ئەمانەتی گشتی
رۆشنبیری و لاوان
(١١)

هەندێ ئامرازی سینتاکسی
لە زمانی ئەدەبی ئێمڕۆی کوردیدا

دکتۆر
ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم

الأمانة العامة
للثقافة والشباب
(١١)

دراسات في نحو اللغة الكردية

بعض الأدوات النحوية في اللغة الأدبية الكردية المعاصرة

الدكتور
ابراهيم عزيز ابراهيم

السعر (٢٠٠) فلس

١٩٨٠

تصميم الغلاف: نزار البزاز

ئەمانەتی رۆشنبیری و لاوان
(١١)

دکتور ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم
مامۆستای زمان و رێزمانی کوردی
لە کۆلێجی پەروەردە ـ زانستگای بەغدا

لێکۆڵینەوە لە سینتاکسی زمانی کوردیدا

هەندێ ئامرازی سینتاکسی لە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا

بەرگی یەکەم
چاپی یەکەم

لە چاپخانەی (عەلاء) لە بەغدا لەچاپدراوە

پێشەکی

زۆر بە پێویستم زانی ، کە کارێکی تایبەت بە ئامرازی سینتاکسیەوە بنووسم و بە پێی توانا لێی بکۆڵمەوە ، چونکە ئامرازی سینتاکس لەرووی ئەرك و وەزیفەوە دەورێکی هێجگار باش دەبینێ لە زمانی ئەدەبی ئیمرۆی کوردیدا ، لە لایەکی ترەوە لە کۆڕی لێ کۆڵینەوەی رێزمانی کوردیدا لە بارەی ئامراز بە تێکڕایی و ئامرازی سینتاکسیەوە بەتایبەتی کارێکی سەربەخۆ نابینرێت ، جگە لەوە نەبێت ، کە نووسەرانی رێزمانی کوردی لا بەلای لە کتێبە گراماتیکیەکانیاندا بابەتی ئامرازیان پێکاوەو لەگەڵ ئەوەشدا نووکی خامەکەیان تۆزێك بەلای ئامرازی سینتاکسیەوە لارکردۆتەوە[١] .

پێکان و باسکردنی ئامرازی سینتاکسی لەلایەن نووسەرانی رێزمانی کوردیەوە کارێکی بێ ئەندازە گرنگە و خزمەتێکی باشی رێزمانی کوردی بە تێکڕایی و سینتاکسی کوردی بەتایبەتی دەکات .

ئێمەش ویستمان ، کە سووچێکی ئەمە پڕ بکەینەوە و هەندێ ناتەواوی راست کەینەوە . هەروەها تا ئامرازی سینتاکسیش باسێکی سەر بەخۆی هەبێت. بۆ ئەم مەبەستانەش بەپێی توانا و ازنستیانە لە هەندێ ئامرازی سینتاکسی کوردیەوە دواین ، جگە لەوەش بۆ ئەوە ، کە کاری ئێمەش بچێتە پاڵ کاری ئەوان و سووچێکی خزمەت گوزاری بگرێ .

باسەکەمان لێکۆڵینەوەیەکی کورتە ـ هەرچەندە دەبا بە قووڵی و فراوانتر بچووبامە ناو باسەکە ـ ، بەڵام بەپێی توانا هاتووە و بەپێی لەمستەوە هاتنەوە نووسراوە ، بەڵکو لە هەلێکی تر یان لە پیاچوونەوەیەکی تردا بە قووڵتر و فراوانتر بڕۆمە ناو باسەکە و قووڵ و فراوانی بکەمەوە .

---

(١) لە بەشی یەکەمی ئەم کارەدا بە دووردرێژی باسی مێژووی کۆلینەوەی ئامرازی سینتاکسی لە زمانی کوردیدا دەکەین .

ئەم کارەمان لەم کورتە پێشەکیە و چواربەش و ئەنجامێك پێکهاتووە .
بەشی یەکەم سەبارەت مێژووی باسەکەیە • بەشی دووەم لە ئامرازەکانـــــی سینتاکسی بەگشتی دەدوێ و باسی ئەم بابەتانـەش دەکات : زاراوەی ئامراز ، پێناسینی ئامراز لە رووی دروست بوونـــــەوە و لەرووی ئەرکەوە • بەشی سێیەمی سەبارەت ئامرازی پەیوەستدارە لە رووی زاراوە و جۆرەکانیەوە •
بەشی چوارەمی لەبارەی ئامرازی گەیەنەرەوە قسە دەکات و زاراوە و جۆرەکانی دەخاتە روو •

نموونەکانی ئـەم کارەشم لە بەرهەمە چیرۆکیەکانی شارەزا و ئەدەبیانی کورد وەکو دکتۆر مارف خەزنەدار و دکتۆر کاوس قەفتان و حوسێن عـارف و بەندی کوردی ، کە بەڕێز کەریم شارەزا کۆی کردوونەتەوە ، هەڵبژاردوون و کۆم کردوونەتەوە و لێم کۆڵینەتەوە و خستوومنەتە ناو باسەکە •

سەرچاوەشم لەبارەی رێزمانی کوردیەوە بە کوردی و عەرەبی و روسی و ئینگلیزی بینیوە و چی لە بارەی ئامرازاوە نووسراوە بە وردی خوێندوومەتەوە و سوودم لێ وەرگرتوون •

د• ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم
١٩٧٩/٢/٢٠

بەشی یەکـەم

مێژووی لێ کۆڵینەوە لە ئامرازەکانی سینتاکسی

زۆر لە زانا و ڕێزمانی نووسانی کـــورد و غەیری کورد لە کتێبـــە ڕێزمانیەکانیدا شت و بابەتی بە نرخیان لە بارەی ئامراز بەگشتی و ئامـرازی سینتاکس نووسیووە ، لە گەڵ ئەوەش نووسینەکە لە کەم و کـــۆڕی رزگاری نەبووە ، کە لەم لێکۆڵینەوەیەدا بە وردی لەسەری دەدوێین •

ئەم زانا و ڕێزمان نووسانەش ئەمانەن : ك•ك• کوردۆێیـــف ، چ•خ• بەکاێیف ، س•ی• تسوکرمان ، تۆفیق وەهبـی ، سەعیـــد سدقی کابان ، د•ن• مەکنزی ، نوری عەلی ئەمین ، جگەر خوێن ، محەمەد ئەمین هەورامانی ، مستەفا خوڕەم دل ، ئەحمەد حەسەن ئەحمەد و لێژنەی زمان و زانستەکانـــی کۆڕی زانیاری کورد و دکتۆر ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم ـ خاوەنی ئەم کارە ـ •

جا گەر بە وردی سەرنجی ئـــەم کارانە بدەین ، بۆمان دەردەکەوێت ، کە لە کارەکاندا چەند ناتەواویەك هەیە ، بەڵکو ئەم باسەمان بتوانێ هەنـــدێ ئەم ناتەواویانە چارەسەر بکات و بیانخاتە پێش چاوو • سەبارەت کارەکانـــی ك•ك• کوردۆێیڤەوە چەند تێبینیەك بەرچاوو دەکەوێت ، لەگەڵ ئەوەشدا ، کـە کارەکەی زانای بەڕێز کوردێیڤ بێ گومانە لەوەی ، کە کارێکی زانستیـــە و نوسەری بەڕێز بە قووڵی چۆتە ناو باسەکانەوە و لە رووی سینتاکسیەوە باسیان دەکات • بەڕێز کوردۆێیڤ هەندێ ئامـــرازی بەکـــــار نەهێناون وەکو : (وە ، هەروەها ، بەڵکو ، هێشتا ، ئەنجا) لە رووی مێـــژووی داهاتنیانـــەوە باسی نەکردوون • بە ڕای ئــەو ئامرازەکانی لێکدراو کۆنترە لە هی ســـادە • ئامرازی (بۆ ئەوەی کە ، تاوەکو ، لەبەرئەوە ، چونکە) ی بە لێکدراو دانەناون لە بارەی دروستبوونیانەوە • (کەی)ی بە ئامراز داناوە • باسی ئامرازی گەیەنەر «کەچی» ناکات • هەروا باسی ئامرازی گەیەنەر «تاە»ی نەکردووە • لە کتێبی ـ

زمانێ کوردی ـ ، کە بەکوردی داناوە دەڵێت ، ئامرازی گەیەنەر خەبەر و فعلان پێکەوە دەبەستێتەوە . ....[1] .

ئێمە لەم کارەماندا باسی ئەم ئامرازانە دەکەین ، کە مامۆستا کوردۆیێف بەکاری نەهێناون ، لە رووی ئەوەی ، کە باسی مێژووی ئامرازەکانی نەکردووە، ئێمە باسی مێژووی ئامرازی گەیەنەر «کە» دەکەین . لە بابەت ئەوەی ، کە دەڵێت ئامرازەکانی لێکدراو کۆنترن لە هی سادە ؟ کە بە پێی تەرازووی زانستی زمانەوە ، کە ووشە یان دەبڕینیتر لە سادەیەوە بوونەتە لێکدراو ؟ جا بەمەوە دیارە ، کە سادە کۆنترە لە هی لێکدراو . ئامرازەکانی (بۆئەوەیکە ، تاوەکو ، لەبەرئەوە ، چونکە) بە ئاشکرا دیارن ، کە لێکدراون لە دوو بەش یان زیاتر پێکهاتوون[2] . ئامرازی (بۆئەوەیکە) دیارە ، کە لە چوار بەش پێکهاتووە لە (بۆ + ئەوە + ی + کە) . ئامرازی (تاوەکو) ئەویش ئامرازێکە و لە دوو بەش پێکهاتووە ؛ لە بەشی (تا)[3] ، کە ئامرازێکی گەیەنەرە و (وەکو)[4] ، کە ئامرازێکی پەیوەستدارە و بە هەردووکیان ئەمەیان پێکهێناوە . ئامرازی (لەبەرئەوە)ش پێکهاتووە لە دوو بەش ؛ بەشی یەکەم

---

(۱) ۱ ـ کوردۆیێف ک. ک. رێزمانی زمانی کوردی لە مەتریالیو یالێکتەکانی کرمانجی و سۆرانی ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۸ ل ، ۲٦۹ ـ ۲۸۰ بەروسی .

۲ ـ کوردۆیێف ک. ک. رێزمانی زمانی کوردی لەمەتریالی کرمانجیدا ، مۆسکو ـ لینیگراد ، ۱۹۵۷ ، ل ، ۲۸۵ ـ ۲۹۱ ، بەروسی .

۳ ـ کوردۆیێف ک. ک. کورتە باسێکی رێزمانی زمانیکوردی ـ فەرهەنگی کوردی ـ روسی ل، ۸۸۹ ـ ۸۹۰ ، بەروسی .

٤ ـ قەناتێ کوردۆ زمانێ کوردی ـرێزمان ، یەریڤان ، ۱۹۷۰ ، ل ، ۱۲۱ ـ ۱۲۳ .

(۲) بڕوانە لقی سێیەمی بەشی دووەمی ئەم کارە .

(۳) بڕوانە لقی دووەمی بەشی سێیەمی ئەم کارە .

(٤) بڕوانە لقی دووەمی بەشی چوارەمی ئەم کارە .

(لەبەر) و بەش دووەم (ئەوە) ، کە راناوی نیشانەی دوورە و ئامرازی (لەبەرئەوە) ی گەیەنەری دروستکردووە • ئامرازی (چونکە) ەش هەمیسان لە دوو بەش پێکهاتووە[1] ؛ لە بەشی (چون) ، کە لە بنجدا لە (چۆن)ەوە هاتووە و ئامرازی گەیەنەری (کە)شی چۆتە سەر و ئامرازی ناوبراو دروستبووە : بە هەردووکیان ئامرازی گەیەنەر (چونکە)یان پێکهێناوە • لە زمانی کوردیدا (کەی) بە هیچ جۆر نابێتە ئامرازی گەیەنەر • من سەبارەت ئەوە زۆر شتم پشکنیوە نەم دیتووە ، کە ئەمە ئامرازی گەر بێت • هەروا زۆر چیرۆکم پشکنین ، بەڵکو رستەیەکم دەست کەوێ کە تێدا (کەی) ئامرازی گەیەنەر بێت ، کەچی دەستم نەکەوت ، لەم دێرەی خوارەوە بەولاوە :

پەلەی بوو ،
کەی
ئەگاتە کۆلانەکە • (خ• ئا• ل ۷)

لەم رستە لێکدراوەدا دەربڕینی (کەی) هەیە ، بەڵام ئامرازی گەیەنەر نیە و واتای (کەی ؟) پرسیار دەگەیەنێت ، کە لە زمانی کوردیدا هەر بۆ ئەم مەبەستە بەکار دەهێنرێت نەك بە مەبەستی ئامرازی گەیەنەر •

ئێمە سەبارەت ئامرازی «کەچی»[2] دەدوێین ، هەروا بە پێی توانا هەوڵ دەدەین ، کە بەراوردی لە نێوان ئامرازەکان پیشان بدەین • سەبارەت «تا»ش[3] دەدوێین • ئامرازەکانی گەیەنەر ناتوانن خەبەر و فیعلان بەیەکەوە ببەستنەوە هەروەك لەم کارەدا بەدیاردەکەوێ •

---

(۱) بڕوانە لقی سێیەمی بەشی دووەمی ئەمکارە •

(۲) بڕوانە لقی سێیەمی بەشی دووەم ، هەروا بڕوانە لقی دووەمی بەشی چوارەم لەم کارەدا •

(۳) بڕوانە لقی دووەمی بەشی چوارەم •

مامۆستا و زانای بەڕێز چ•خ• بەکایێف لەکارەکانیدا سەبارەت ئامرازەکانی سینتاکسی دواوە ، لەم دوانەدا هەندی شــتی باسکردووە بـــەڕای ئێمە بـــە شێوەیەکیتره وەك ، ئامرازی (ئەگەرکو)ی لە رووی دروست بوونەوە بـــە سـادەداناوە ، کە لێی ورد دەبینەوە ئەم ئامرازە سادە نیـــە و لێکدراوە و لە ئامرازی گەیەنەری مەرجی «ئەگەر» و ئامرازی گەیەنەر «کو» پێکهاتووە ، کە لە دیالێکتی سۆرانیدا بەرامبەری نیە • (یاکو)ی بەئامراز داناوە ، بەڵام (یاکـو) ئامراز نیە ، چونکە لە (یا) و (کو) پێکهاتووە • (یا) لە کرمانجیـــدا راناوی نسبەتدارە بۆ مێینە بەکاردەهێنرێت و (ئەوەی) سۆرانی دەگرێتەوە ؛ جا تێکڕای ئامرازەکە لە سۆرانیدا (ئەوەیکە) دەگرێتەوە • دەربڕینی (ئەوەیکە) لـــە دیالێکتی سۆرانیدا ئامرازی گەیەنەر نیە ، ئەوەی ئامرازە لە دەربڕینەکـــەدا هەر تەنها (کە)یە • ئەوەی دەمێنێتەوە لە دەربڕینەکـــەدا ووشەی (ئەوەی) لەسۆرانیدا و ووشەی (یا) لە کرمانجیدا پێیان دەوترێت ووشەی یان رانـــاوی نسبەتـــدار • بـــەروسی پێی دەترێـــت (سەئەتنـــەسیتلنیێ سلەڤـە Saotnasitelnie slava) هەروا باسی هەندێ ئامرازی تر دەکـات وەك : (ماکو ، ئەماکو ، یاژی ، وەختێکو ، نوساژی ، هنژی) • بەڕێـــز و هێژا مامۆستا بەکایێف چ•خ• ئامرازی (وەکو) ی بەکارهێناوە ، کـــەوا باسی دەکات وەك ئامرازێکی گەیەنەر ؛ بەڵام لێکۆڵینەوەی ئێمە و نموونەکانی ئێمـە لە دیالێکتی سۆرانیدا پیشانمان دەدەن ، کە ئـەم ئامرازە ئامرازێکی پەیوەستدارە نەك گەیەنەر[١] • هەمان ئامراز لە دیالێکتی سۆرانیشدا هەیە • بەدرێژی باسی (چەوا) دەکات وەك ئامرازێکی گەیەنەر بەڵام تێبینی ئێمە بۆ ئـــەوە دەچێت ، کە (چەوا) ئامرازی گەیەنەر نیە و هەروا ئامـــرازی پەیوەستداریش نیـــە ؛ چونکە (چەوا) جێگای (چۆن ؟ ، هەر) دەگرێتەوە لەم رووەوە (چەوا) دوو

(١) بڕوانە لقی سییەمی بەشی دووەم ، هـــەروا لقی دووەمی بەش سێەمـــی ئەم کارە •

ئەركى تر لە ڕێزماندا جێبەجێ دەكات ؛ یەكێكیان ڕاناوی پرس دروست كردنو ئەوی تریان ڕاناوی دیارخەر • ئەو كاتە (چەوا) دەبێت بە ئامراز ، كە لەگەڵ ئامرازی گەیەنەر (كە)دا هات و دەربڕینی (چەواكو) دروست دەبێت ...[1] •

هەردوو دكتۆران كەریمی ڕەحمانی ئەیوبی و س•ئاء سمیرنۆفەی خێزانـــــی لە كتێبەكەیاندا لە ئامرازەكانی سینتاكس كوردیـدا دواون • بەڵام هەنـــــدێ ئامرازیان باس نەكردوون وەكو ئامرازەكانی (ئەنجا ، هێشتا ، بەڵكو) ئێمە لەم كارەدا بە درێژی باسیان دەكەین ...[2] • لە ڕووی ئەرك و فەرمانـــــــەوە باسیان نەكردوون ، شوێنی ئامرازەكانیان لەنـــــاو ڕســـــتەی كوردیدا باس نەكردوون ، ئێمە ئەمەش باس دەكەین • دەربڕینی (هەتاكونێ)ی بە ئامــراز داناوە ، بەڵام لەرووی ئەوەی ، كـە ئەمە ئامرازێكی شێوەی موكری زمانـــــی كوردیە ڕاستە ، بەڵام لە نووسینی ئەدەبیدا كەم بەكار دێت چونكە لە شێوەی ئاخاوتنا زۆرتر بەكار دەهێنرێت ...[3] •

دكتۆر د•ن• مەكەنزی لە كارەكەیدا بەس باسی ئامرازی گەتەر «كە» دەكات لە باسی هەندێ ڕستەدا ...[4] •

بەڕێز مامۆستا تۆفیق وەهبی لە ئامراز دواوە ، ئــــەو ناویان بـــە ووشــە دەبات ، بەڕای ئێمە هەر چەندە لەرووالەت ووشەن ، بەڵام لە ئەرك و ئامرازی

---

(١) ١ ــ بەكاییێف چ• خ• زمانی كوردەكانی یەكیەتی سۆڤیەت ، مۆسكو ، ١٩٧٣ ل، ٢٣٠ بە ڕوسی •
٢ ــ بەكاییێف چ• خ• زمانی كوردەكانی ئازربایجان ، مۆسكۆ ، ١٩٦٥ ٧ ، ٨٥ ، ٨٩ بەڕوسی •

(٢) بڕوانە لقی سێیەمی بەش دووەم ، هـــــەروا لقی دووەمی بـــەش سێیەمی ئەم كارە •

(٣) ئەیوبی ك• ڕ• ، سمیرنۆڤە ی• ئا• دیالێكێ كوردی موكری لێنینگراد ، ١٩٦٨ ل ، ٦٤/٦٥ بەڕوسی •

(4) Mackenzie D. N. Kurdish dialect studies I london 1961.

فەرمان دان ، لەبەر ئەوە هەر ئامرازن و ووشە نین • بەتێکەڵاوی لە سەر ئامرازەکان دەدوێت و لێکی جیا نەکردوونەتەوە • ئێمە لەم کارەدا بەرێك و پێکی باسیان دەکەین و لێیان دەدوێین • ژمارەیەکی زۆری لە ئامرازەکان باس نەکردوون و لەبارەی ئامرازی گەیەنەرەوە نادوێت ...[1] •

مامۆستا سەعید سدقی کابان بە تێکەڵاوی و پەنا پەنا لەبارەی هەندێ ئامرازەوە دواوە • بەڵام دوانێکی کورت • لەبارەی ئامرازی گەیەنەر «کە»وە چەند قسەیەکی کردووە ...[2] •

بەرێز نوری عەلی ئەمین لە ئامرازەکانی کوردی دواوە ، زاراوەی پێبەستی بۆ ئامرازی پەیوەستدار بەکار هێناوە • ئامرازەکانی (مەگەر) و (چونکە) ی بە ئامرازی لێکدراو داناون لە رووی دروست بوونیانەوە • ئەمەیان راستە ، کە هەر دوو ئامرازەکان لێکدراون و لەدوو بەش پێکهاتوون لە (مە) و (ئەگەر) و ئەوی تریان لە (چون) و (کە) • مامۆستا نوری عەلی ئەمین بە رێکوپێکی لە بارەی ئامرازەکانەوە نەدواوە • بە تێکەڵاوی باسی کردوون • نوری عەلی ئەمین (ش،و) ی بە ئامراز داناوە ، بەڵام لێرەدا بە لێکۆڵینەوە لای ئێمە دەردەکەوێت ، کە هەر تەنها (ش) ئامراز و ئامرازێکی پەیوەستداری لکاوە و (و) هیچ پەیوەندی بە ئامرازەوە نیە • هەروا مامۆستای بەرێز (نە•) ی بە ئامراز داناوە ؟ بە رای ئێمە ئەم (نە•) • بە هیچ جۆرێ ناچێتە ناو قاڵبی ئامرازی سینتاکس بەڵکو تەنها ئامرازی نەفیە و بۆ نەفی بەکاردێت نەك بۆ بەستنەوەی دوو رستە بەیەکەوە • لە هەندێ گۆڤەرەکانی زمانی کوردی و دیالێکتی کرمانجی سەرو بە (نەك) بەکار دێت ...[3] •

جگەر خوێن هەر باسی ئامرازەکانی گەیەنەر دەکات وەك (ئەگەر ،

---

(١) تۆفیق وەهبی قواعد اللغة الکردیة ـ الباب الثانی ـ بغداد ، ١٩٥٦ •
(٢) سعید سدقی کابان مختصر صرف‌و نحوی کوردی بەغدا ، ١٩٢٨ •
(٣) نوری عەلی ئەمین رێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ل ـ ٢٣٠ ...هتد•

گەر ، ئەر ، وەر ، مەگـەر ، هەکە ، کـو ، هەتا ، حتا ، هنگـــی) لێـرەدا ئامرازەکانی (ئەگەر ، گەر ، مەگەر) هەر یەك ئامرازن ، بەلاَم بـــە رواڵەتی دروست بوون لێك جیان وەك (گەر ، مەگەر) هەر ئامرازی (ئەگەر) ن ، هەروا (ئـەر) ئەویش هەر بەواتا و وەزیفەی (ئەگەر) بەکار دەهێنرێت • (هەکە) لە دیالێکتی سۆرانیدا بەرامبەر (هەرکە) دەوەستێ ، لـــەم دیالێکتەدا (هەرکە) ئامراز نیە ، بەڵکو لە دەربڕینی (هەرکە) دا هەر (کە) ئامرازە و بـەس •

مامۆستای بەڕێز جگەر خوێن (هنگی) بە ئامراز داناوە • بەلاَم بەڕای ئێمە (هنگی) ئامراز نیە ، کە بتوانێ دوو رستە بە یەکـــەوە بەستێتەوە ، (هنگی) لە ناوچەی موکری و رواندز و میرگەسوور و سیدەکاندا و هەنـــدێ ناوچەکانی تردا بە (هەنگی) بەکار دەهێنرێ ؛ (هەنگی) واتای ئەوکـــات دەدات ؛ (ئەوکات) یش لە زمانی ئەدەبی کوردیدا بە ئامراز نەهاتووە و نـا یەت و بەکار ناهێنرێت ؛ هەروا (هەنگی) نە ئامرازی پەیوەستدارە وە نـــە ئامرازی گەیەنەریشە •

مامۆستا جگەر خوێن بە تێکەلاَوی باسی ئامرازەکانی کـــردوون و باس ئامرازەکانی پەیوەستدار ناکات •••[1] •

محەمەد ئەمین هەورامانی لە کتێبەکەیدا[2] باسی ئامرازی کردووە • لە باسەکەیدا ریکوپێکی نابینرێت ، باسی ژمارەیەکـــی تەواو لە ئامرازەکانـــی پەیوەستدار و گەیەنەر ناکات • باسی ئەوە دەکات ، کە (و) دەتوانێ جگــــە لە بەیەك بەستنەوەی دوو رســـتە دوو ناو یـــان دوو ووشەی تر بە یەکەوە بەستێتەوە • ئامرازی (کەوا) بە ئامرازی گەیەنەر داناوە ، کەچی لە (کەوا) دا

---

(١) جگەر خوێن آوا ئو دەستورا زمانێ کوردی بەغدا ، ١٩٦١ ل ، ٩٩ •
(٢) محەمەد ئەمین هەورامانی سەرەتایێك لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی ، بەغدا، ١٩٧٣ ل ، ١٣٩ •

هەر تەنها (کە) ئامرازە و گەیەنەریشە ، بەڵام (وا) پەیوەندی بە ئامرازەوە نیە ، بەڵکو هەبوونی لێرەدا بۆ بەتین کردنی واتا و ئەرکی (کە) یە • بۆ ئەمە یان بۆ تێکڕای ڕای مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی سەبارەت ئامرازی (کە) دەتوانی بنۆڕیتە کارەکەم بەکوردی یان بەروسی ...[۲] •

لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد بە شێوەیەکی دوور و درێژ لە ئامراز دواون و باسی ئامرازی مەبەستمانیشمانی کردووە • لە باسەکەدا لێژنەی هێزا بەداخەوە یاسایەکی زانستی بەدی نەکردووە ، باسەکە هەر باسێکی ئاسایە و هەروا بە شێوەیەکی رەخنەیی تەواو لە ئامرازەکان نەدواون تەنها چەند ئامراز هەیە ، کە لە لایەن رێزمان نووسانەوە نووسراوە چ لە ووتارەکانیاندا یان لە کتێبەکانیاندا ئەوانیش تۆماریان کردووە و کۆیان کردۆتە، لەبەر ئەوە باسەکە هەر کۆکردنەوەیەکی گشتی ئەو ئامرازانەن و بەس و لا بەلایت لە سەر هەندێکیان دواون • لە باسەکەی کۆڕدا ئێمە چەند شتێکمان تێبینی کردووە وەك : (چۆن) ئامرازی سینتاکس نیە و ئەوان بە ئامرازیان داناوە • ئەوەی دیارە ئەوەیە ، کە (چۆن) بۆ پرسیار دروست کردن راستە ئامرازە ، بەڵام بۆ بەستنەوە دوو رستە بەیەکەوە ئامراز نیە ، جا هەڵەکەی کۆڕ لێرەدایە ، کە (چۆن) بە ئامرازی پەیوەستدار دادەنێن و دەڵێن ، کە ئەم ئامرازە دوو رستە بەیەکەوە دەبەستێتەوە • بەشێوەیەکی تێکەڵاو باسی ئامرازەکانی گەیەنەر و پەیوەستدار دەکەن ، کەچی دەبێ هەردوو جۆرە ئامرازەکە لێك جیابکرێنەوە ، چونکە جیاوازی زۆر لە نێوایاندا هەیە • لە رووی دروست بوونی ئامرازەکانەوە نەدواون ، دەڵێن ، کە ئامرازی (و) ی پەیوەست کات پیشان دەدات بەڵام بەم لێکۆڵینەوەیەی ، کە ئێمە لەبەر دەستمانە

(۱) د• ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم رستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخواز لەگەڵ رستەی شوێنکەوتووی دیارخەری لە دیالیکتە ناوەندیەکانی زمانی کوردیدا ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۵ ل ، ۱۰–۱۲ بەروسی (دەستنووس بە کوردی)

دەردەکەوێت ، کە ئەم ئامرازە بە هیچ جۆر واتای کات نا بەخشێت و کـــات پیشان نادات • لە کارەکـەی لێژنـەدا هاتووە ، کە نەفی و ئامراز بەیوەندیان بەیەکەوە هەیە ، گومان لەوەدا نیە ، کە نەفی و ئامراز پەیوەندیان پێکـــەوە هەیە • هاتنی ئامرازی (نەفی) ـ نە ـ لە زمانی کوردیدا هەندێ جار لەگەڵ ئامرازی پەیوەستدار (وەکو) و دەربڕینی (نەوەکو) دروســـت دەکات وا ناگەیەنێ ، کە نەفی و ئامراز پەیوەندیان پێکەوە هەیـە • سەرەڕای ئەوەش هەریەکە بۆ مەبەستێك لەرستەدا بەکـار دێن • لیژی بەڕێز دەڵێ ، (ش) بۆ بەستنەوەی دوو رستە بەکار دێت بەڵێ ئەمە راستـە ، بەڵام گەر هات لە نـاو رستەدا لە (ش) زیاتر هیچ ئامرازی ترمان نەبوون ، بەڵام گەر ئامرازی تـر هەبوون وەك ئامرازی « و » بەتایبەتی ئەوە لێرەدا « ش » ئامرازی پەیوەســـت نیە ، بەڵکو ئامرازی پـەیوەست ئامـــرازی « و » • • « ش » لێرەدا بـــۆ دووبارەکردنەوە بەکاردێت وەك بڵێـین منیش ، تۆش ، ئەویش ••• هەروەها • لەکتێبەکەدا هاتووە ، کە دەبێت لەگەڵ ئامرازی « و » ی پەیوەستدار « و » یەکی تر بێت ، چونکە هاتنی « و » ی پەیوەستدار ئامرازێکی سەربەخۆیە و توانـــای زۆری هەیە بۆ بەیەك بەستنەوەی دوو رستە و ئەرکی خۆی دیارە و پێویستی بە شتێکی تر نیە ، هەروا سەبارەت ئامرازی « و » ی پەیوەستدار دەڵێن ، کە ئەمە دەتوانێ ببێ بەبزوێن ، بەڵێ راستە « و » پیتێکی بزوێنـــەرە لە زمانـــی کوردیدا ، کە لە قەوارەی فۆنۆتێکدا باس بکرێت ، بەڵام گەر باسی پێکـــەوە بەستنەوەی دوو رستەی سادە بێت « و » پیت نیە ، بەڵکو ئامرازە و نابێ ناوێکی تری لێبندرێ • لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد باسی ئامرازی « وە » ناکات • دەڵێن ، کە ئـــەم ئامرازە عەرەبیە و کوردی نیـــە ، بۆیـــە ئێمە لێ نادوێین • بە کۆڵینەوەی ئێمە لەئامرازەکانی زمانـی کوردیـــدا زۆر ئامرازی « وە » کەوتۆتە بەرچاوو ، کە دوو رستەی بەیەکەوە بەستۆتەوە • جا لەبەر ئەوە « وە » ئامرازی پەیوەستدارە و دوو رستە بەیەکەوە دەبەستێتەوە •

له زمانی کوردی و نووسینی کوردی و ئاخاوتنی کوردیشدا زۆر بەر چاوو و گوێ دەکەوێ • گەر هەر هەمان کتێبی رێزمانی کوردی کە لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد دایناوە بکۆڵینەوە گومان لەوەدا نیە پتر لە هەزار ئامرازی « وە » مان بەرچاوو دەکەوێ • بۆ نموونە سەیری ئەم نموونەی خوارەوەبکەن :

لەو کارانەدا ، کە پاشگری (ەوە) یان بە دوادا دێ ،

وە

بە هۆی (اندن) ەوە کراون بە متعدی ٠٠٠
یان لەدەنگەوە بوونەتە کار ، (اندن) لە پێشەوە دێ •

(رێزمانی ئاخاوتنی کوردی ل ، ١٢٢)

گەر سەیری ئەم رستەیە بکەین دەبینین (وە) وەك هەموو ئامرازەکانی پەیوەستدار دوو رستەی بەیەکەوە بەستوونەتەوە ، کە ئەمانەن : **[پاشگری (ەوە) یان بە دوادا دێ] [بە هۆی (اندن) ەوە کراون بە متعدی]** • ئێمەش لەم کارەماندا وەك ئامرازێکی پەیوەستدار باسی ئامرازی « وە » دەکەین •

لێژنەی بەرێز هەموو ئامرازەکانیان لەقاڵبی ئامرازی (عطف) دا Conjection باسکردوون • ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە ، کە هەموو ئامرازەکان ناچنە پاڵ ئامرازەکانی (عطف) ەوە •

(نەء) بە ئامرازی (عطف) دانراوە ، هەروەك لە پێشدا وتمان ، کە (نەء) ئامراز نیە بۆپێکەوە بەستنەوەی دوو رستە •

ئامرازی (کە) بە راناوی لێکدەر باس دەکەن ؟ ئەبێ بزانین ، کە ئامرازی (کە) ئامرازێکی گەیەنەرە ؟ رستەی شوێن کەوتوو دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی و بە هیچ جۆر راناو نیە بۆ پتر روونکردنەوە دەتوانن سەیری کارەکەم بکەن (رستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخواز لە گەڵ رستەی شوێن

کەوتووی دیارخەری لە دیالێکتە ناوەندیەکانی زمانی کوردیدا ـ بەشی یەکەم ـ ڕۆڵی ئامرازی گەیەنەر « کە » بە ڕوسی و بە کوردی ـ دەستنووس ـ) •

لێژنەی زمان و زانستەکان دەڵێت ، کە ئامرازی (یا)دوو بـــارە دەکرێتەوە و (یا •••• یا) دروست دەکات ، بەڵام بەڕای ئێمە ئامرازی « یـا » دووبـــارە ناکرێتەوە بەڵکو دەربڕینەکانی (یا ••• یا ، یان ••• یان) لە عاستی خۆیاندا ئامرازی سەربەخۆن و لە ئەرك و واتادا لە « یا » جیا دەبنەوە •

لێژنە ئامرازی نەفی « نە » یان بە ئامـــرازی بەستنەوەی دوو رستـــە بەیەکەوە داناوە ، بەڵام لێکۆڵینەوەی ئێمە « نە » هەر بە ئامرازی نەفی دادەنێت و هیچ پەیوەندیێکی بە ئامرازی پەیوەستدارەوە نیە •

خاوەنی کتێبی ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ئامرازی « تا » ی بە ئامرازی گەیەنەر باس نەکردووە و دەڵێت بۆ مەرجە ، کەچی زۆر ئاشکرایە ، کـــە ئـەم ئامرازە یەکێکە لە ئامرازە باوەکانی گەیەنەری زمانی کوردی ، کە رستەی شوێن کەوتووی ئەندازەیی وئامانجی دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی •

ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی کۆڕ بە بێ کۆڵینەوە لە سەر ئامرازەکانیـــان قسەکرووە • « بەشکو » ئامرازێکی جیا سەربەخۆ نیە هـــەروەك لێژنە باسی دەکات ، بەڵکو ئەمە حاڵە تێکی ئامرازی « بەڵکو » ی پەیوەستدارە •

لێژنە « جگە » ی بەئامراز داناوە ، کەچی (جگە) ئامرازێك نیە ، کـــە دوو رستە بەیەکەوە ببەستێتەوە •

لە کتێبی ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردیدا هاتووە ، کە « هەر » ئامرازە ئێمـــە لەو قەناعەتە داین ، کە « هەر » ئامراز نیە و راناوێکی نادیارە و هیچ پەیوەندیێکی بەئامرازەوە بەگشتی وە بەتایبەتی لەئاست بەیەکەوە بەستنەوەی دوو رستە نیە •

لە کتێبی ناوبراودا « هەرکە » بە ئامرازی لێکدراو دانانێن ، بەڵام کـــە

سەیری دەربڕینی « هەرکە » دەکەین لە دوو بەش پێکهاتووە لە بەشی « هەر » و بەشی « کە » ، ئەمەشیان لە هەمان کاتدا ئامرازە و بەڵگەی کات دەگەیەنێ •

لێژنە لە کتێبەکەیدا باسی ئامرازی « کەچی » گەیەنەر دەکات ، بەڵام لە باسەکەدا بە هەڵە چوون و سەریان لێ دەرنەچووە ، کە چیە • بۆیە دەڵێت ، پێویستی بە لێکۆڵینەوەیەکیترە • دیارە ، کە ئامرازی « کەچی » ئامرازێکی گەیەنەرە و رستەی شوێن کەوتووی ناچارەیی دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی • هەروا « کەچی » بەرامبەر بە « ئەگەرچی » و « هەرچی » یان داناوە ، بەڵام بەڕای ئێمە ئەمە تەواو نیە و ناتەواو و نا راستە ، چونکە هیچ پەیوەندیێکی سینتاکسی یان واتایی لەگەڵ « کەچی » و « ئەگەرچی » ، « هەرچی » دا نیە • ئێمە بەشێوەیەکی تر لەسەر ئامرازی « کەچی » گەیەنەر دەدوێین •••[1] •

هەر وەك لە کتێبی ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردیدا هاتووە ، کە چەند کەسێکی تر لەئامراز دواون وەك : مامۆستا رەشید کورد لە کتێبەکەیدا (ڕێزمانا زمانێ کوردی ، ل ، ٢) ناوی ئامراز دەبات بە ئامرازی « پێوەند » •••[2] •

مستەفا خورەم دل باسی هەندێ ئامرازی سینتاکس کردووە وەك : (وا ، ئەوتۆ ، کە ، چی ، چە) ، بەڵام وادیارە لەم هەموو ئامرازانە هەر تەنها « کە » ئامرازە و گەیەنەرە ؟ ئەوانیتر ئامراز نین ، بەڵکو شتی تری ڕێزمانین وەك : « چی ، چە » راناوی نادیارن ، « وا » دەربڕینێکە دەکەوێتە سەر « کە » و ئەرکی بەهێز دەکات •••[3] •

---

(١) لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەغدا ، ١٩٧٦ ل ، ٣٢٦ •

(٢) هەمان سەرچاووە •

(٣) مستەفا خورەم دل صرف دستور زبان کردی ، تیریز ، ١٣٤٧ ك ل ، ٧٥ بە فارسی •

ئەرنست مەکارۆس باسی ئامرازی « کە » دەکات و دەڵێت ، ئـەم ئامرازە دەتوانێ رستەی شـــوێن کەوتووی دیارخـــەری بگەیەنێتـــە رستەی سەرەکی ...(2) .

ئەحمەد حەسەن ئەحمەدیش لەکارەکەیدا لەبارەی ئامرازی « کـــە » دواوە . مامۆستای ناوبراوی بەرێز « کە » بە راناو دا دەنێت بەڵام « کـــە » بە هیچ جۆر راناو نیە بەڵکو ئامرازە و گەیەنەریشە ...

دکتۆر کوردستانی گیوی موکریانی لە ووتارەکەیدا دەڵێت ، کە لە زمانی کوردیدا ئامرازی « و » دەوری ئامرازی خستنەسەر (ئیزافەت ـ نووسەری ئەم کارە ـ) دەگێرێ تەنێ لەو بارەدا ، کە دیارخەر بریتی بێ لە ئاوەڵنێـــو ، بۆ وێنە :

جزیری هۆنەرێکی هەست باریـــك و خەیاڵ ناســـك و خۆش راوێژ و لێبڕابوو . (دیوانی جزیری) .

هەروا نووسەری ووتار دەڵێت ، لە رستەی سەرەوەدا گەربێت ئامرازی « و » بە ئامرازی خستنە سەر (ـی) بگوردرێت ، ئەوا واتای رستە و سازدانی لە رووی رستە سازێوە ناگۆڕێ :

جزیری هۆنەرێی هەست باریکی خەیاڵ ناسکی خۆ راوێژ لێبڕابـوو . دکتور کوردستان فاریزەش لە دەوری ئەرکی ئیزافەت دەداتە قەڵەم .

ئێمە لە ئاست ئەمەوە دەڵێین ، کە خستنە سەر (ئیزافەت) ئامراز نیـە ، من لە نامەی دکتۆرای خۆمم بە ئامراز لەقەڵەم نەداوە ئەمە لە لایەك لە لایەکیتر ئامرازی « و » لێرەدا ووشەکانی رستەکە ، کە ئەمانەن (بازیك ـ خەیاڵ ـ

---

(2) Ernest N. Macarus-A kurdishgrammar daccriptive analyeis of knrdish of sulaimamiya Irao. New york-1958 p. 92.

ناسك ـ خۆش ، راوێژ ـ لێبڕ) بەیەکەوە دەبەستێتەوە جا لە رووی ئەرکـەوە تۆزێك خۆی لە ئیزافەت نزیك دەکاتەوە ، ئەگینا ئیزافەت و ئامرازی « و » لێك دوورن • لەبەر ئەوەش ناتوانین بلێین ، کە ئامرازی « و » دیارخـــەر و دیارخراو بەیەکەوە دەبەستەوە ، چونکە ئەوکاتە زاراوەی دیارخەر و دیارخراو بەکاردێت ، کە بە یارمەتی ئیزافەتەوە پێکەوە ببەسترێتەوە یانی لە دەربڕینـــی سنیتاکس دیارخراو و دیارخەردا ئیزافەتیش یەکێکە لە وان •••[1] •

منیش ، کە خاوەنی ئـەم کارەم ، لـە نامەی دکتـــۆراکەمدا سەبارەت ئامرازی « کە » بەتەنێ دواوم و رۆلی ئەم ئامرازەم لە گەیاندانی رستەی شوێن کەوتووی دیارخەری بەرستەی سەرەکیەوە بـــەدرێژی باسکردووە ؛ هـەروا لەسەر ئەوەش دواوم ، کە ئەم ئامرازە دەتوانێ چەند رستەیەکی تری شوێن کەوتوو بەرستەی سەرەکیـــەوە ببەســـتێتەوە لە ناو رســـتەی لێکـــدراوی شوێنکەوتووخوازدا ؛ لەبەر ئەوە ناویم ناوە ئامرازی گەیەنەری گشتی •••[2] •

بەم کورتە مێژووە سەبارەت نووسین لەبارەی ئامرازی سینتاکسیەوە لـــە زمانی کوردیدا ، توانیمان ئـــەوە بخەینە بـەرچاوو ، کـــەچی لەم رووەوە نووسراوە و ئەو هەولانـــەی ، کـــە لێرەدا لەقەلـەم دراون چین و راستی و ناتەواویان چیە و چی باسکراوە • لەگەل ئەوەشدا ئەوەی لەم رووەوە نووسراوە دەمەوێ دووبارە بکەمەوە ، کە کارێکی هێجگار گرنگـــە لە رێزمان و زانستی زمانی کوردیدا و خزمەتێکی زۆر باش دەکات •

---

(١) زانکۆ گۆڤاری زانکۆی سلێمانی زانستی ـ بەرگی ، ٤ ژمارە ، ١ ســالی ١٩٧٨ ل ، ١٦٦ •

(٢) د• ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم رستەی لێکدراوی شوێنکەوتووخواز لەگەل رستەی شوێنکەوتووی دیارخـەری لە دیالێکتـە ناوەندیـەکانی زمانی کوردیدا نامەی دکتۆرا ، مۆسکۆ ، ١٩٧٥ بەرووسی هەروا دەستنووسەکەی بەکوردی •

بەشی دووەم

ئامرازەکانی سینتاکسی

لەم بەشەدا باسی زاراوەی ئامراز و پێناسینی ئامـــرازو ئامراز لە رووی دروستبوونەوە و ئامراز لە ڕووی ئەرکەوە دەکەین •

١ ـ زاراوەی ئامراز

تا ئێستا لە ڕێزمانی کوردیدا زاراوەی ئامراز تەحدید نەکراوە کـەچی دەگرێتەوە ؟ هەر وەك دیارە ، کە وترا ئامراز جۆرەها شت وەپاڵ خۆی دەنێ • وەك جاری وایە بە پێشگر و پاشگریش دەوترێ ئامراز ، جگە لەوەی ، کـــە ئامراز ناوە بۆ هەندێ دەربڕین ، کـە دوو رستە بەیەکـەوە دەبەستێتەوە یـان رستەیێك دەگەیەنێتە رستەیەکیتر ، هـــەروا بەوەش دەوترێت ، کە ناوی تاك دەکاتە کۆ ، ناسراو ، نەناسراو ••• هتد •

ئامراز زاراوەیـــەکی باش هاتووە لـــە ڕێزمانی زمانی ئەدەبی ئیمڕوی کوردیدا ، هەر بەتەنێ لە ڕێزمان نەچەسپاوە ، بەڵکو لە گفتوگۆ و ئاخافاتنیشدا بەکار دەهێنرێت • هەروەك کابرایەکی پینەدۆز بە بزمار و چەکوش و گـــاز و شتە پێویستیەکانی تر دەڵێت ئامرازەکانی پینەدۆزی ، هـــەروا بگرە لە هەموو جۆرەکانی تری هونەری •

هەندێ کەس لە بریتی (ئامراز) دەڵێن ، (ئامڕاز) هەر چۆنێك بێت ووشەی ئامراز زۆر بەکـار هاتووە و لەسـەر زار سووکتر دێت لە ووشـەی (ئامڕاز) لەبەر ئەوە ئێمە زاراوەی (ئامراز) بەکار دەهێنین نەك (ئامڕاز) •

لە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا جۆرەها ئامراز هەن وەك ئامرازی : کو ، ناسراو ، نەناسراو ، بچووککەرەوە ••• هتد • ئێمـــە لەم کارەدا هـەر

ئامرازی سینتاکس باس دەکەین بە مەبەستی ئەو جۆرە ئامرازانە ، کە دوو رستە پێکەوە دەبەستنەوە یان رستەیێك دەگەیەننە رستەیەکی تر •

ـ ٢ ـ

پێناسینی ئامرازی سینتاکسی

ئامرازی سینتاکسی ئەو جۆرە ئامرازانەن ، کە دوو رستەی سادە بەیەکەوە دەبەستنەوە یان رستەیەکی شوێنکەوتو دەگەیەنـە رسـتەی سەرەکی لە نێو رستەی لێکدراوی شوێنکـەوتووخوازدا • بـەم ئامرازانە دەوترێت ئامرازی سینتاکسی ، چونکە ئەو ئەرکەی ، کە جێبەجێی دەکـەن دەکەوێتە ناو قاڵبی سینتاکسەوە •

ئامرازەکانی سینتاکسیش ، کە ئێمە لەم کارەدا قسەیان لەسەر دەکـەین ئەمانـەن :

« ئێستا ، وە ، بەڵام ، ئەوسا ، بەڵکو ، ش ، ئینجا ، یا ، ئەگینا ، وەکو ، و ، کە ، بۆئەوەی ، کەچی ، تا ، چونکە ، ئەگەر ، بۆیە » •

ـ ٣ ـ

ئامراز لە ڕووی دروستبوونەوە

ئامرازە سینتاکسـیەکانی زمانیکوردی لـەڕووی دروسـتبوونـەوە Structur دەکرێن بە دوو بەشـەوە ؛ ئامرازی سینتاکسی سادە و ئامرازی سینتاکسی لێکدراو •

(١) ئامرازی سینتاکس سادە :

ئەمانە ئەو جۆرەن ، کە سادەن و لە یەك بەش پێکهاتوون • لـە زمانی کوردیدا ئامرازە سینتاکسیەکانی سادە ئەمانەی خوارەوەن :

ئێستا
وە
بەڵام
ئینجا
ش
و
کە
تا
بۆیە
تا
ئەگینا

(٢) ئامرازی سینتاکس لێکدراو :

ئەوسا
بەڵکو
وەکو
بۆئەوەی
کەچی
چونکە
ئەگەر

ئەمانەش ئەوجۆرە ئامرازانەن ، کە لە دوو بەشەوە یا پتر پێکهاتوون و پێکەوە ئامرازی سینتاکسی‌یان دروستکردووە • لە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا ئامرازە سینتاکسیەکانی لێکدراو ئەمانەی خوارەوەن :

ئەوەی شایانی باسە لێرەدا ئەوەیە ، کە ئێمە ناتوانین لەم کارەدا بەتەواوی بچینە بنج و بنەوانی مێژووی ئامرازەکانی سنیتاکسی کوردی ، بەڵکو ئەوە پێویستی بە لێ‌کۆڵینەوەیەکی تایبەتی هەیە ، کە ئەم گیروگرفتە چارە سەر بکات، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانین هەر چۆنێك بێت لە ئاست ئامرازە سینتاکسیە لێکدراوەکانەوە بدوێین و بەهۆی رواڵەتیانەوە بتوانین قەناعەتی ئەوە دروستکەین ، کە ئامرازەکانی سەرەوە لێکدراون و سادە نین • لێرەدا لەسەر هەر ئامرازە سینتاکسیە لێکدراوە دەدوێین •

ئـەوسـا :

بە لێکۆڵینەوە و وردبوونەوە لەم ئامرازە بۆمان دەردەکەوێت ، کە ئامرازێکی لێکدراوە ، چونکە لە دوو بەش پێکهاتووە • لە (ئەو) و (سا) • جا لێرەدا (ئەو) راناوی نیشاندەرە بۆ دوور و لە هەمان کاتیشدا راناوی جودای کەسی سێیەمی تاکە • (سا) لە ساتەوە هاتووە ، کە واتای (کات) دەدات • بەشی (سا) هەروا لە (سات) ەوە کورتکراوەتەوە ؛ ئیتر (ئەو) و (سا) بـە هەردووکیان (ئەوسا) یان پێکهێناوە و لـە رێزماندا دەتوانێ دوو رسـتە بەیەکەوە ببەستێتەوە •

بـەڵـکو :

لێرەدا دیارە ، کە (کو) بەشێکە لە دروستکردنی ئامرازی لێکدراوی (بەڵکو) • (کو) لە عاستی خۆیدا ئامرازێکی گەیەنەرە لە دیالێکتی کرمانجی خوارووودا • ئەم ئامرازە توانیویەتی ، کە زۆر ئامرازی لێکدراو دروست کات • لەبەر ئەوەی ، کە لە رێزمانی کوردیدا زۆر شت هەیە ، هەردوو دیالێکتەکە لێك نزیك دەکەنەوە و بەیەکی دادەنێن جا لەمانـە (کو)ە • ئەمە هەر چۆن لەوێدا دەتوانێ ئامرازی لێکدراو دروسـت کات ئاواش لێرەدا دەتـوانێ • هەبوونی ئەمەش سەرەڕای ئەوە وا دەگەیـەنێ کـە لە دیالێکتی کرمانجـی خوارووشدا ئامرازی (کو) هەیە ، بەڵام لەو شوێنانەدا خۆی شاردۆتەوە و ماوەتەوە • بەشەکەی تری ئامرازی مەبەست (بەڵ)ە ، کە بەشێکی نادیارە و بێ واتایە • هەبوونی بەس بۆ دروستکردنی ئامرازی ئاوبراوە • بەوردبوونە لەم بەشە دەردەکەوێت لـە (بەڵام) یان (بەڵان) ەوە هاتبێت پاش کـەوتنی (ام) ، (ان) لە یەکەم و دووەمدا • ئەمەش بەڵگەی قەناعەتی راستی تەواو ناگەیەنێ •

وەکـو :

ئامرازێکی لێکدراوە لە دوو بەش پێکهاتووە لە بەشی (وە) و بەشی

(کو) • (وه) ئامرازێکی پەیوەستدارە لە زمانی کوردیدا ـ دوایی قسـەی لەسەردەکەین ـ • (کو) ئامرازێکی گەیەنەری دیالێکتی کرمانجی سەرووە و بەشداری لە دروستبوونی (بەڵکو) کردووە ـ بڕوانە بەڵکو ـ • هەردوو ئامرازەکان ، ئامرازی لێکدراوی مەبەستیان دروست کردووە •

بۆئـەوەی :

ئەمەشیان لە (بۆ) و (ئەوەی) پێکهاتووە • (بۆ) ئامرازێکە بەکاردێت بۆ وە پاڵ نان • (ئەوەی) لە عاستی خۆیدا لە دوو بەش پێکهاتووە لە (ئەوە) و (ی) • (ئەوە) راناوی نیشاندەرە بۆ دوور ، بەڵام (ی) ئیزافەتە • لـە خۆیدا (بۆئەوەی) ئامرازی (کە) شی لەگەڵ بووە ، بەڵام (کە) لە ئامرازەکەدا نەماوە و (ی) ئیزافەتی تێدا ماوە ، کە (کە) ی بە (ئەوە) دەبەستەوە •

کـەچی :

ئەم ئامرازە لە ئامرازی گەیەنەر (کە) و راناوی نادیاری شت (چی) پێکهاتووە (کە) ئامرازێکی گەیەنەری زمانی کوردیە ـ بەدرێژی قسـەی لەسەر دەکەین ـ • (چی) راناوێکە نادیارە • هەروا دەشتوانێ ببێ بە ئامرازی پرسیار و رستەی پرسیاری دروست کات •

چونکـه :

ئەمەیان لە (چون) و ئامرازی گەیەنەر (کە) پێکهاتووە • بە وردبوونەوە لەبەشی یەکەمی (چون) دەردەکەوێت ، کە لە (چۆن) ەوە هاتووە ، کـــە ئامرازێکی پرسیارە لە پاشدان پیتی (ۆ) ی بووە بە (و) و (چون) دروست بووە • دیارە ـ چونکە زۆر باسمان کردووە ـ بەشی دووەمی (چونکە) ، کە (کە) یە ئامرازێکی گەیەنەرە و فرە بەکارهاتووە و زۆر بەشداری دروسـت بوونی ئامرازی لێکدراو دەکات هەروەش لێرەدا خۆی لەگەڵ (چون) لـە (چونکە) دا رێکخستووە و ئامرازی گەیەنەری (چونکە) دروستبووە •

ئـەگـەر :

ئەم ئامرازەش لەدوو بەش پێکهاتووە لە بەشی (ئە) و (گەر) ٠ بەڵگەش بۆ ئەوەی ، کە ئەمە ئامرازێکی لێکدراوە ئەوەیە کە (گەر) بەتەنها بەکـــار دێت و جاری واش هەیە ئامرازی نـەفی (مە) وەردەگرێت و (مەگـــەر) دروست دەکات پیتە قاڵبی (ئە) ش هـــەر وەك دێتــە پێش چاوو بۆ دووپاتی بەکاردێت ٠ هێزی ئەم ئامرازە بە پیتە قاڵبی (ئە) زیاترە لە وەی ، کە بە بێ ئەم پیتە قالبە ٠٠٠[1] بێت ٠ لە هەندێ گۆڤەرانی زمانی کوردیدا (هەگەر)یش هەیە ٠ ئەمە وا دەگەیەنێ ، کە (ئە) جێگای (هە) س گرتۆتەوە (هە) ش لە (هەر~) ەوە هاتووە وەك چۆن (هەرکـــە) هەیە ٠ بەڵام لێرەدا پیتی (ر) کەوتووە و (هە) ماوەتەوە ٠ هەر بەم پێیەش (ئە) لە (ئەر) ەوە هاتووە پاش کەوتنی پیتی (ر) ٠ هەندێ جار لـە دیالێکتی کرمانجی خوارووودا لە بریتی (ئەگەر) (ئەر) بە کار دەهێنرێت ٠ لەدیالێکتی کرمانجی سەروودا (ئەر) بە (ئەگەر) واتا دەگەیەنێ وەك ئەو بە بڵاوی بەکار دەهێنرێت ٠٠٠[2] ٠

ــ ٤ ــ

ئامراز لە رووی ئەرکەوە

ئامرازە سینتاکسیەکان ، کە لێرەدا باسیان دەکـــەین ، بە ئەرکێکی زۆر گرنگ هەڵدەستن ٠ ئەرکەکـە بریتیە لە پێکەوە بەستنەوەی دوو رستە یـــان

---

(١) مامۆستا تۆفیق وەهبی زاراوەی پیتە قاڵبی بۆ (ئە) بەکار هێناوە و وای ناوناوە ئێمەش هەر هەمـــان ناو بەباش دەزانین و بەکارمان هێنا لـــەم کارەدا بڕوانە کارەکـــەی (تۆفیق وەهبی ئەسڵی پیتە قاڵبی « ئە » ی شێوەی سلێمانی ــ گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگی یەکەم ، بەشـی یەکەم ، ١٩٧٣ ل ، ٩) ٠

(٢) مامۆستا جگەر خوێن ئەمەی لەکتێبەکەیدا بەکار هێناوە بڕوانە (جگـەر خوێن آوا ئو دەستورا زمانی کوردی ، بەغدا ١٩٦١ ، ل ، ١٠٠) ٠

گەیاندنی رستەیەك بە یەکێکی تر • جا بەپێی ئەم کارەی ، کـــە ئێمە لەبەر دەستمانە و تێدا باسی ئامرازە سینتاکسیەکان دەکەین ، دەکرێن بە دوو بەشەوە ، بەشی پێکەوە بەســـتنەوەی دوو رســتە ؛ ئەمــەیان پێی‌یان دەوترێت ئامرازی سینتاکسی پەیوەستدار • ئەوانەی رستەیەك دەگەیەننە رستەیـــەکی تر پێیان دەوترێت ئامرازی سینتاکسی گەیەنەر • هەر بەشـــە لەوانەدا ئامرازی خۆی هەیە و ئەرکی تایبەتی جێبەجێ دەکات •

کەواتە ئامرازەکانی سینتاکس لە رووی ئەرکـــەوە دەکرێن بـــە دوو بەشـــەوە :

١ ـ ئامرازی سینتاکس پەیوەستدار •
٢ ـ ئامرازی سینتاکس گەیەنەر •

بەشی سێەمو چوارەمی کارە سەبارەت هەریەکەیانە •

بەشی سێیەم

ئامرازی سینتاکسی پەیوەستدار

لەم بەشەدا باس زاراوەی ئامرازی پەیوەستدار و جۆرەکانی ئامرازی پەیوەستدار دەکەین •

- ١ -

زاراوەی ئامرازی سینتاکسی پەیوەستدار

لە کتێبەکانی ڕێزمانی کوردیدا زاراوەی تریش هەیە بەکار دەهێنرێت بە هەمان مەبەست هەروەك مامۆستا سەعید سدقی کابان زاراوەی عەتفی (عطف) بەکار هێناوە ••• [١] مامۆستا تۆفیق وەهبی (لێکدەر ، بەندی ، یەك‌خەر) ی بەکار بردووە ••• [٢] ، پرۆفیسۆر قەناتێ کوردۆ - ك• ك• کوردۆیێف - زاراوەی (پەۆگرێك) ی بەکار هێناوە ••• [٣] مامۆستا نوری عەلی ئەمین (پی‌بەست)ی بەکار بردووە ••• [٤] ، مامۆستا ڕەشید کورد (پێوەند) ی بەکار هێناوە•••[٥]، مامۆستا جگەر خوێن تیپی پێوەند)[٦] ی بەکار هێناوە ، لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد زاراوەی (عطف) ی بەکار هێناوە •••[٧] •

---

(١) سەعید سدقی کابان مختصر صرف نحوی کوردی بەغدا ، ١٩٢٨ •
(٢) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی - بەغدا ، ١٩٧٦ ، ل ، ٣٢٦
(٣) قەناتێ کوردۆ زمانێ کوردی - ڕێزمان - یەریڤان ، ١٩٧٠ ، ل ، ١٢١
(٤) نوری عەلی ئەمین ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ ، ل ، ٢٠٣ •
(٥) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، ١٩٧٦ ، ل ، ٣٢٧ •
(٦) جگەر خوێن آوا ئو دەستورا زمانێ کوردی ، بەغدا ، ١٩٦١ ، ل ، ١٩٨
(٧) لێژنەی زمان وزانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەغدا ، ١٩٧٦ •

ئێمە لەم کارەدا بە باش دەزانین ، کە زاراوەی پەیوەستدار بەکار بهێنین، چونکە ئەم ئامرازانە پەیوەستی لە نێوان دوو رستەدا پەیدا دەکەن ؛ بەمەوە توانای پەیوەستیان هەیە ؛ لەبەر ئەوە ناویان دەبەین بە ئامرازی پەیوەستدار • ووشەی پەیوەستدار لە دوو بەش پێکهاتووە لە بەشی (پەیوەست) و بەشی (دار) • پەیوەست بە واتای پەیوەندی بەکار دەهێنرێت • بەشی (دار) ئامرازێکە بۆ دروست ـ کردنی ناوی دارێژراو بەکار دەهێنرێت هەروەك : سەردار ، علمدار ، زامدار ، خەزنەدار ••• هتد • ئەم ئامرازە واتای هەبوون دەگەیەنێ ، کە (دارد) ی فارس دەگرێتەوە • واتای تێکڕای ئامرازەکە « ئامرازی پەیوەست هەبێ » • •

ئامرازەکانی پەیوەستدار لەزمانی کوردیدا ئەمانەن ئێستا ، وە ، بەڵام ، ش ، ئینجا ، و ، یا ئەگینا ، ئەوسا ، بەڵکو ، وەکو •

ـ ٢ ـ

جۆرەکانی ئامرازی سینتاکسی پەیوەستدار

ئامرازەکانی سینتاکسی پەیوەستدار لە زمانی ئەدەبی ئیمرۆی کوردیدا دەکرێن بە چوار بەشەوە :

١ ـ ئامرازی پەیوەستداری پێکەوە بەستنەوە •

٢ ـ ئامرازی پەیوەستداری عەتف •

٣ ـ ئامرازی پەیوەستداری لێك جیاکەرەوە •

٤ ـ ئامرازی پەیوەستداری هامبەری یەك •

(١) ئامرازی پەیوەستداری پێکەوە بەستنەوە :

لەم زمانەدا دوو ئامرازی پەیوەستداری پێکەوە بەستنەوە هەن ، کە برتیین لە ئامرازەکانی : و ، ش •

أ ـ ئامرازی پەیوەستداری پێکەوە بەستنەوەی « و » :

لێرەدا ئامرازی « و » ، کە ئامرازێکی هێجگار باوو بڵاوە و بەکار هاتووەو ئامرازێکی پەیوەستداریشـــە ؛ دوو رســـتەی سادە بەیەکـــەوە دەبەستێتەوە بەستنەوەیەکی تەواو ، بۆ نموونە :

تۆ هەتە تیغی دەبان
و
من هەمە تیغی زبان

فەرقی ئەم دوو تیغە هەروەك ئاسمان‌ورێسمان (پەند کەریم ، ل ـ ٣٩)

لەم رستەیەدا دیارە ، کە « و » هەر دوو رســـتە ســـادەکانی (تۆ هەتە تیغی دەبان) ، (من هەمە تیغی زبان) پێکەوە بەستوونەتەوە بەستنەوەیەکی تەواو ، لەم رستە لێکدراوە پەیوەستدارەدا دوو فاعیل هەیە لەگەڵ دوو فیعل ؛ یانی بۆ هەر رستەسادەیە فاعیل و فعلی خۆی هەیە . دەش بێ بۆ هەردوو رســـتەکە یەك فاعیل هەبێ و دوو فعل . بۆنموونە :

× **ئافرەتێکی سەرە دلی لەرزی**
و
رەنگی زەرد هەلگەرا . (ك ژ . ت ، ل ـ ٤)

× **تەماتە ماسی بگری**
و
تەڕ نەبی
قومـــار بـــازیش بـــی
و
ئاخر شەڕ نەبی (پەند ـ کەریم ، ل ـ ٤٧)

یان بەپێچەوانە لە رستە لێکدراوە پەیوەستدارەکەدا دو فاوعیل یەك هەیە .

بۆنموونە :

ئەو ببێت بە کوڕی ئەم
و
ئەمیش بە باوکی ئەو .
(ك . ژ . ت . ل ـ ٩٥)

لەم رستەیەدا ، کە رستەیەکی لێکدراوی پەیوەستدارە ، فعل لە رستەی سادەی دووەمدا نیە ، کە دەبووایە (بێت) بێ • هەروەك دەبوو رستە سادەکە (ئەمیش بێت بە باوکی ئەو) لێرەدا فرمانی (بێت) نیە ، کە فعلی رەستەکەیە و ماوەتە (ئەمیش بە باوکی ئەو) •

سەبارەت کاتی فعلەکانی ئەم رستانەوە ، کە بە یارمەتی ئامرازی « و » ی پەیوەستدار بەیەکەوە دەلکێن دەبینین ، کە لە رستەکاندا دیارە ، فرمانی هەردوو رستەکان دەبێ لەیەك کاتدا بن و لەگەڵ یەك بگونجێن ، لەرستەی لێکدراوی پەیوەستداری یەکەم فرمانی هەردوو رستەکان لەیەك کاتدان ، کە هەردووکیان کاتی ئێستان (هەتە ، هەمە) ، کە لە چاووگی (هەبوونەوە) هاتوون • هەروا لە رستەی لێکدراوی دووەمیشدا فرمانی هەردوو رستەکان لەکاتی رابردوو دان (هەڵگەڕا ، لەرزی) •

لە رستەی لێکدراوی پەیوەستداری سێیەمیشدا کاتی فرمانی دێڕی یەکەم لە نموونەکەدا لە کاتی ئێستا دان ، فرمانی رستەی یەکەم موسبەتە و هی دووەم نەفییە •

ئامرازی پەیوەستداری « و » دەتوانێ دوو ووشە پێکەوە ببەستێتەوە • بۆنموونە :

× خەیاڵی ئاش [و] ئاشەوان جوێیە

هیچیان نازانن دانیان لە کوێیە (پەند ـ کەریم ، ل ـ ٤٠)

× پارەی بەخشندە [و] ئاوی ناو بێژەنگ

وەك پشکۆیە ، کە بکرێتە ناو چنگ (پەند ـ کەریم ، ل ـ ٤١)

ب ـ ئامرازی پەیوەستداری پێکەوە بەستنەوەی « ش »

ئەم ئامرازە دەتوانێ بە تەواوی دوو رستە بەیەکەوە ببەستێتەوە بۆنموونە :

من عەیشانم خۆش ئەوێ ، ئەوی
ش
منی خۆش ئەوێ ٠
(ئە٠ ك٠ ل ــ ٤٠)

ئامرازی « ش » لێرەدا رستەی (من عەیشانم خوش ئەوێ) ، (ئەو منی خۆش ئەوێ) بەیەکەوەی بەستوونەتەوە ٠ لەم رستە لێکدراوە پەیوەستدارەدا هەر رستەیە فاعل و فعلی تایبەتی خۆی هەیە ٠ مەرجە لێرەدا یانی بە یارمەتی (ش) رستەکان هەریەکە فاعلی خۆی هەبێت ٠ بۆنموونە :

ئەویان بە کولنگ ئەرزی ئەکۆلی ، منیـ
ش
بە خاکەناز خۆلەکەیم دەر ئەدا ٠ (ئە٠ ك٠ ل ــ ٨)

لەم رستە لێکدراوە پەیوەستدارەدا بۆ هەر رستەیە فاعلی تایبەتی هەیە ، رستەی یەکەم ووشەیُ « ئەویان » ، کە راناوی جودای کەسی سێیەمی تاکــە فاعلی رستەکەیە ٠ لە هی دووەمدا ووشەی « من » ، کە راناوی جودای کەسی یەکەمی تاکە فاعلی رستەکەیە ٠

هەروا لەم رستە لێکدارانەی ، کە ئامرازی پەیوەستدار « ش » وەزیفە دەبینێ فعلی رستەکانە لەرووی کاتەوە خاسیەتی تایبەتی خۆیان هەیە ، وەك بە زۆری فرمانی هەردوو رستەکان لە یەك کاتدا دەبن ٠

بۆنموونە :

هەندێ ئامۆژگاری ئەڵەمان کوردیان کرد ، ئەویـ
ش
بە سەر بادانەوە لە خەڵکەکە جیابووەوە ٠
(ئە٠ ك٠ ــل ، ١٢)

لەم رستەیەدا فرمانەکانی (ئامۆژگاری‌کرد) و (جیابووەوە) ، کە هی رستەی یەکەم و دووەمن لەیەك کاتدان ، هەر دووکیان لەکاتی رابردوو دان ٠ هەروا هەردووکیان دەتوانن لەکاتی ئێستادا بن ٠ بۆنموونە :

خەلكی خۆیان لە ئەمن غردەنبەوە ، ئەمنیـ
ش
قسەی راستیان لۆدەکەم .

(ئە. ک. ل ــ ١٥)

جاری وا دەبێ ، کە کاتی فرمانی رستەکان رابردوو بێ هەر یەکە جۆرە رابردووێکە هەر وەك لەم رستەی خوارەوەدا دیارە . بۆنموونە :

ئەو چاوەڕوانی دەمی منی ئەکرد ، منیـ
ش
چاوەڕوانی وتەیەکی کاریگەری تەڕوبڕ بووم .

(ك. ژ. ت. ل ــ ٨٢)

لەم رستە لێکدراوە پەیوەستدارەدا رستەی یەکەم فرمانێکی کاتی رابردووی بەردەوامە ووشەی « ئەکرد » ، فرمانی رستەی دووەم فرمانێکی کاتی رابردووی دوورە ووشەی (چاوەروان‌بووم) .

مەرج نیە لەرستە لێکدراوە پەیوەستدارەکاندا یان لە هەموو رستەکانی تردا پیتی « ش » هەبێ وەك ئامرازی پەیوەستدار ، بەڵکو ئـەم پیتە دەتوانێ ئەرکی ئامرازی دوو بارە کردنەوەش جێبەجێ بکات ، کە جێگای « ایضا » ی عەرەبی بگرێتەوە . بۆنموونە :

ئەو ئەچێ بۆ ماڵەوە ، ئەبێ منی[ش] بچم بۆماڵەوە .

« ش » لێرەدا ئامرازە بۆ دووبارەکردنـــەوە بەکار دەهێنرێت و لـــەم رستیەدا بۆ ئەمە بەکار هاتووە .

(٢) ئامرازی پەیوەستداری عەتف :

لێرەدا هەر ئامرازی « بەڵام » هەیە ، کە دەتوانێ رۆلی عەتف بگەیەنێ ، ئـــەم جۆرە بۆ زۆر ئامراز ناوبراوە ، کـــە هەمـــوو ئامرازەکانی پەیوەستدار

دەگرێتەوە • ئەم جۆرە لە ڕێزمـــانی کوردیـــدا زۆر بەرچاوو دەکەوێ لـە قسەکردن و نووسیندا • بۆنموونە :

لێرەدا ویستی بدوێ ،
بەڵام
هەرچی لە سەریا بوو لەناکاو فڕی •
(خ• ئا• ــ ل ــ ٧)

ڕستەی لێکدراوی پەیوەستدار بە یارمەتی ئامرازی پەیوەستداری عەتف « بەڵام » دەبێ لە دوو موبتەدا یان فاعیل پێکهاتبێ ، ئەمــەش بەزۆری بەرچاوو دەکەوێت • بۆنموونە :

دەمم هەڵا هێنایەوە وەرام بدەمەوە ،
بەڵام
تەپە تەپی پێی وەستاو وەستاژنم دەم کوتی کردم •
(ك• ژ• ت• ل ــ ٨٣)

لەم ڕســـتە لێکدراوە پەیوەســـتدارەدا فاعیلی ڕســـــتەی یەکـــــەم (م) ە ، کە ڕاناوی لکاوی کەسی یەکەمی تاکە ، فاعیلی ڕســـــتەی دووەم کۆمەڵە فاعیلی (تەپە تەپی پێی وەستاو وەستا ژنم) •

× **شۆخی جوانی بەد ڕەوشت**
وەك ژاڵە ئاڵــە تاڵــە
بەڵام
یاری خۆش سروشت
کانگەی کەماڵــە ، ماڵــە

× **من بێ دەنگ بووم و هیچ قسەیەکی ترم پێ نەکرا ،**
بەڵام
ئەو کاتێك چاووی لە قووڵایی ئاسمان داگرتەوە و
لای دانە سەر ڕوخساری من • (ك• ژ• ت• ل ــ ٥١)

سەبارەت فرمانی ڕستەی لێکدراوە پەیوەستدارەکان بەیارمەتی ئامرازی « بەڵام » ئەوەیە ، کە فرمانەکانی ڕستەکان دەشێن هەردووکیان لە یـــەك

کاتدا بن یان لە کاتی لێك جیا • جاری وا هەیە هەردووکیـــان لە کاتـــی رابردوون • بۆنموونە :

هێشتا منال بووم ، کە دایك و باوکمان فەرمایشتی خوایان بەجێ هێنا ،
بەلام
براکانم برا بوون ، لێم بێزار نەبوون و بەدەستمەوە وەڕس نەبوون •

(ك• ژ• ت• ل ـ ١٠٨)

هەروا کاتە رابردووەکانیان لێك جیابن • بۆنموونە :

ئافتاویش وەك هەموو رۆژانی پیالەکانی ئامادەکرد ،
بەلام
بۆچی بەتایبەتی یەکێکیانی لەوەکانی تر باشتر ئەشت

(ك• ژ• ت• ل ـ ٧٦)

فرمانی رستەی یەکەم « ئامادەکرد » فرمانێکی رابردووی سادەیـــە • فرمانی رستەی دووەم (ئەشـــت) فرمانێکی رابـــردووی بەردەوامـــە • دەشبێ ، کە فرمانەکانی رستەکان لەکاتی جیا دابن • بۆنموونە :

راستە ، خوا زەلیلی کردووم ،
بەلام
ئەتوانم ، خۆم بژیەنم •

(ك• ژ• ت• ل ـ ١٠٨)

فرمانی رستەی یەکەم « کردووە » رابردووی پێرفێکتە (تەواو) فرمانی رستەی دووەم کاتی ئێستایە « ئەتوانم » •

ئەشزانم ، کـە ئێمە ئەمڕۆ وەك زۆربـەی رۆژانی تر ، لە گۆشـــتی **چەور و چەوریمان نەبووە ،**
بەلام
هەر قایلم • (ك• ژ• ت• ل ـ ٦٤)

فرمانی رستەی یەکەم « نەبوو » رابردووی نەفیە ، فرمانی رســـتەی دووەم کاتی ئێستایە « قایلم » •

(٣) ئامرازی پەیوەستداری جیاکەرەوە

ئەمەشیان لە زمانی کوردیدا هەر ئامرازی « یا » بەکار دەهێنرێت • هەندێ جار بە « یان » بەدیار دەکەوێ • نموونە بۆ ئامرازی « یا » :

چەندێ خەریکی ئاوگڵ ئەبۆین
یـا
بەسەر بادا ئەهاتین ئەچوین
قسە هەزارە هەر دوێ بەکارە
وەکو ئاو هاتین وەکو (با) ئەرۆین (پەند ـ کەریم ، ل ـ ١٠٨)

لەم رستە لێکدراوە پەیوەستدارەدا ئامرازی (یا) توانیویەتی رستە سادەکانی (چەندێ خەریکی ئاوگڵ ئەبوین) ، (بەسەر بادا ئەهاتین ئەچوین) بەیەکەوە ببەستێتەوە • ئامراز لێرەدا لەرووی واتا واتایەکی جیاکردنەوە دەدات بەدەستەوە • هەروا لە رستەکەدا دیارە ، کە زۆربەی ئەم جۆرە رستانە بە یارمەتی (یا) یەك موتبەدای هەیە •

ئەم ئامرازە دەتوانێ دوو ووشە یان دوو کۆمەڵە ووشە بەیەکەوە ببەستێتەوە لە ناو رستەیەکی سادەدا • بۆنموونە ٠

تۆ بەخێو ناکەم بۆ خەو و خواردن
[یا] وەك هەندێ کەسی بۆ چاوشۆڕکردن
کوڕم نەتبیستوە مەشورتر لە گشت
سەر بۆ سەر بڕین نەك بۆ سەرزەنشت (پەند ـ کەریم)

ئامرازی « یا » ی ئێرە کۆمەڵە ووشەی « بۆ خەو و خواردن »ی بەکۆمەڵە ووشەی « وەك هەندێ کەس بۆ چاو شۆڕکردن » بەستۆتەوە •

(٤) ئامرازی پەیوەستداری هامبەری

لێرەدا ئامرازی ئەوسا خۆی خستۆتە ئەم قەوارە ، وە بە واتای هامبەری بەکار دێت • دەوری ئامرازی « ئەوسا » ، لە بەیەکەوە بەستنەوەی دوو رستە زۆرە • بۆنموونە :

پشویەکم دا ،
ئەوسا
روانیمە دەور و پشتم ۰ (خ۰ ئا۰ ل ـ ۳۷)

لەم رستەیەدا ئامرازی « ئەوسا » توانیوویەتی ، کە هەردوو رستەکانی (پشویەکم دا) ، (روانیمە دەور و پشتم) بەیەکەوە ببەستێتەوە ئەم رستانە یەك موتبەدایان هەیە و دوو خەبەر ، کە فرمانـــەکانیان لەکاتی رابردوون • بۆنموونە :

سەری راوەشان ، وەکو جارێکی تر بەخێر هاتنم بکات ،
ئەوسا
کەوتە چاوگێران وەکـــو بیەوێ یەکێـــك ببینێ ۰
(خ۰ ئا۰ ل ـ ٤۱)

لەم رستە لێکدراوە پەیوەستدارەدا ئامرازی « ئەوسا »ی پەیوەســـتدار واتای « ئەوکات » دەگەیەنێ • لە زمانی کوردیدا زۆر جار ووشەی « کات » « سات » دەگرێتەوە ؛ کەواتە « سات » « کات » • ، بەڵام پیتی « ت » لـــە « ســـات »دا نـــەماوە و رۆژگـــاری گفتوگۆ و نووسین خســـتوویەتی و ماوەتەوە « سا » •

گەلی جاری واش هەیە ، لە برێتی « ئەوسا » « ئەوجا » دروست دەبێ و بەکار دەهێنرێت • بۆنموونە :

کەینێ گلێ حوشترێ بگاتـــە عـــەردێ ،
ئەوجا
ئەتووش دەبیە ئەفەنـــدی ۰ (ئە۰ ك۰ ل ـ ۱۰۳)

لێرەدا « ئەوجا » لە برێتی ئامرازی « ئەوســا » بـــەکارهاتـــووە و دوو رستەی بەیەکەوە بەستوونەتەوە • « ئەوجا » لە « ئەو » و « جار » پێکهاتووە • ووشەی « جا » یانی « کات ـ سات » ، بەڵام لێرەدا پیتی « ر » کەوتووە ، هەر چۆن پیتی « ت » لە « سات » ەوە کەوتبوو • لەوێشدا ماوەتەوە « جا » بە واتای « جار » و « ئەوجا » دروست بووە •

هەندێ ئامرازی تری سینتاکس پەیوەستدار هـــەن ، ناچنە پاڵ ئـەو بەشانەی سەرەوە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئامرازی سنیتاکس پەیوەستدارن ، کە یەکە یەکە باسیان دەکەین :

ئامرازی پەیوەستداری « یا ••• یا »

ئەم ئامرازە یەکێکە لە ئامرازەکـــانی سنیاکسی پەیوەستدار ، کـە دوو رستە بەیەکەوە دەبەســـتێتەوە و واتــای هەڵبژاردن دەگەیەنێ « اختیار » ، بۆنموونـــە :

ڕێگەیەکی تر بدۆزمەوە بۆنان پەیداکردن یا کۆڵ هەڵگری
یا کرێکاریش بێت • (ك• ژ• ت• ل ـ ٦٩)

لەم رستە لێکدراوە پەیوەستدارەدا ئامرازی « یا ••• یا » بەکارهاتووە ، کە توانیوویەتی رستەی « کۆڵ هەڵگری » ، کە رستەیەکی بێخەبەرە بـــە رستەی « کریکاریش بێت » ببەستێتـــەوە • خەبـــەری رستەی یەکـــەم لـــە رستەلێکدراوە پەیوەستدارەکەدا هەمان خەبەری رستەی دووەمە •

هەندی جاری تر واتای ئیحتیمال دەگەیەنێ • بۆنموونە :

گوللە پارچە قورِشمێکە و لە شێوەی ناوکە خورمایەکدایە •••
لە لوولەیەکی باریکەوە دەرئەپەڕێت یا ئەی گرێ یا نای گرێ •
(ك• ژ• ت• ل ـ ٧٢)

لەم رستەیەدا یەك موتیەدا هەیە و دوو خەبەر ، خەبەری رستەی یەکەم موسبەتە ، بـــەڵام خەبـــەری رســـتەی دووەم نەفیە بە یارمـــەتی ئامرازی « نا » ی نەفی •

ئامرازی پەیوەستداری « بەڵکو »

« **بەڵکو ئامرازێکی بەکار هات و بلاوە لە زمانی ئەدەبی ئیمرۆی کوردیدا •**

هەروا زۆر بەکاردەهێنرێت بۆ بەیەکـەوە بەستنەوەی دوو رستەی سادە • بۆنموونە :

من قوتابخانەی شارەکەمانم تەواو کرد ، لەزانستگای بەغداش دەرچووم ،
بەوەش نەوەستام ،
بەڵکو
کۆتاییم بە زانستگایەکی ئەورووپاش هێنا .
(ئە. ک. ل ـ ١٠٤)

لەم رستە لێکدراوە پەیوەستدارەدا ، کە بە یارمەتی ئامرازی « بەڵکو » بەیەکەوە بەستراونەتەوە یەك موتبەدا ـ فاعیل ـ هەیە . جاری واش دەبێ بۆ هەر رستە سادەیە موبتەدای تایبەت هەیە . بۆنموونە :

ئەیویست ، بۆ یەکەم جار داخی دڵی بۆ شلە شاری‌یە بگێڕێتەوە ،
بەڵکو
ئەمە خوایە ئەو باسە بچێتە سەر زبان و لێوێك .
(خ. ئا. ل ـ ٤١)

لەم رستە لێکدراوە پەیوەستدارەدا ، هەر رستە سادەیە موتبەدای تایبەتی خۆی‌هەیە ، موتبەدای رستەی یەکەم فاعیلێکی نادیارە بۆ کەسی سێیەمی تاك « ی » ، کە بەفرمانی « ئەیویست » ەوە لکاوە ، بەڵام موبتەدا لە رستەی دووەمدا ووشەی « باس » ە .

جاری وایە دەبێ لە رستەی یەکەمدا راناوێك یان ناوێك هەبێت بۆ پەیداکردنی نسبەت لە نێوان هەردوو رستە سادەکاندا تا بتوانێ بە ئامرازی « بەڵکو » کاری خۆی بکات . ئەمە وا دەگەیەنێ ، کە گەلێ جار « بەڵکو » کاری خۆی دەکات بە هەبوونی ئەم جۆرە ناوە تەنا سوبیانە ناوە تەناسوبیەکان بەزۆری دەربڕینی یان ووشەی « تەنیا ، نەوەکو » نە . بۆ نموونە :

× قارەمانی چیرۆکەکەم تەنیا ئایشەخان بوو ،
بەڵکو
دلاوەریش بوو .
(ئە. ک. ل ـ ١٤١)

× **دەنگو باسی دۆزینەوەی ئەم گەنجینەیە نەوەکو تەنیا لەگەڕەکی ئێمەدا بڵاوبووەوە ،**
بەڵکو
بەر گوێی هەموو دانیشتووانی شار کەوت • (ئە• کێ• ل-۸۸)

لێرە تێبینی دەکرێت ، کــە بەکار هێنانی ناوی تــەناسووبی « تــەنیا » لەرستەی یەکەمدا دەبێ فرمانی هەمان رستە لە حاڵەتی نەفیدا بێت ، بــەڵام گەر ناوی تەناسوبی « نەوەکو » بوو دەبێ فرمانی رستەی یەکــەم لەحاڵەتی نەفیدا بێت ، بەڵام گەر ناوی تەناسوبی « نەوەکو » بوو دەبێ فرمانی رستەی یەکەم لەحاڵەتی موسبەتدا بێت •

فرمانی هەردوو رستەکان دەبێ لەیەك کاتدا بن • بۆنموونە :

لە راستیدا کابرا ئەم ووشەیەی تەنیا بەئێمە نەووت ،
بەڵکو
هەموو کوڕەکانی ئەوناوە گوێیان لێبوو • (ئە• ك• ل-۹)

هەندێ جاریش وا رێکدەکەوێت ، کە فرمانی یەکەم فرمانی داخوازی و هی دووەم کاتی ئێستایە • بۆنموونە :

دڵ لەمیحنەت کەیلە ،
بەڵکو
زوو دەرچم لەشار
ئیمڕۆ رۆژێکە لە جەمعی مەردۆمانبگرم کەناو (بەند -کەریم• ل-۸۵)

ئامرازی پەیوەستداری «وەکو»

« وەکو » یەکێکە لەو ئامرازانەی ، کە دوو رســـتەی سادە بەیەکەوە دەبەستێتەوە • بۆنموونە :

ئاغاش بێ ووچان ئاوری ئەدایەوە بۆی ئەخنایەوە ،
وەکو
بیەوێ دڵ نەوایی بکا • (خ• ئا• ل - ۱۹)

ئامرازی « وەکو » وەنەبێ هەر تەنها دوو رستە بەیەکەوە ببەستێتەوە بەڵکو سەرەڕای ئەوەش دەتوانێ بەکار بهێنرێ وەك ئامرازی « وەك یەك » ، ئەمەش لەروانیێژی کوردیدا زۆر باش بەکار دەهێنرێ . بۆنموونە :

لەو رۆژە هەستم کرد ، شتێك لەگیانما ئەبزوێت ،
وەکو
منالی لەدایك نەبوو ئەیەوێت بێتە دەرەوە (خ. ئا. ل-٤٣)

ئامرازی « وەکو » ی یەکەم ئەرکی هەر تەنها لە بەیەکەوە بەستنەوەی دوو رستەیە ، بەڵام هی دووەم سەرەڕای ئەم ئەرکەی هەر بۆ وەك یەکە و وەك یەکی پیشان دەدات . لەبەر ئەوە لە نێوان ئەم هەردوو ئامرازانەدا کورتە جیاوازیەك هەیە . ئامرازی یەکەم لە هی دووەم زۆرتر دەچێتە پاڵ قەوارەی سینتاکسەوە .

ئامرازی « وەکو » جاری واهەیە ، کە ئامرازی نەفی « نە » وەردەگرێت . بۆنموونە :

شارەکەی ئێمەش خۆی ئامادە ئەکرد ،
نەوەکو
رۆژێ لە رۆژان جەنگ بکەوێتە لای ئێمەشەوە .

(ئە. ک. ل-٦)

نموونەی بەکارهێنانی ئامرازی « وەکو » زۆرن هەروەك لـــە خوارەوە دیارن :

ئەم دەم و لەچەم نی‌یە ،
وەکو
شارستانیەکان بپارێمەوە . (ئە. ک. ل-٤٤)

هەر ئەمەی ووت ،
وەکو
گرێی زبانی کرابێتەوە ، یان تینێکی نوری رزابێتـە دەماریەوە . (خ. ئا. ل-٤١)

ئامرازی پەیوەستدار « ئینجا »

ئامرازی پەیوەستداری « ئینجا » یەکێکە لە ئامرازەکانی زۆر بەکارهاتوو • بۆنموونە :

ئیتر گۆپانەکەی لەشانی داماڵی و بە کەمتەرخەمی‌یەکەوە ، هاویشتی‌یە سووچیکی عەلافخانەکەوە ،
ئینجا
کەوتە خوتەکاندن لەو تۆز و خۆڵەی لەسەر جلکەکانی کەڵەکە بووبوون •

(ك• ژ• ت• ل-٦٠)

ئامرازی « ئینجا » سەرەڕای پێکەوە بەستنەوەی دوو رستەی سادە بەیەکەوە واتای « لەپاشان » یش دەگەیەنێ • بۆنموونە :

دیارە سەرخەوێکی بۆ ئەشکێنین ،
ئینجا
لە خەو هەڵئەسن و میوە ئەخۆن
(ئە• ك• ل - ٢٥)

نموونەکان پیشان دەدەن ، کە لە هەردوو رستەکانی ئێرەدا دەبێ یەك موتیەدا « فاعل » هەبێ • بۆنموونە :

چاوی کردەوە کەمێك تێی روانیم ،
ئینجا
ووتی : ئاخ خۆزگە پارچە زەویەکی خۆمم ئەبو • (خ•ئا•ل-٤٤)

لەم رستەیەدا فاعل راناوی کەسی سێیەمی تاکە و بۆ هەردوو رستەکان بەکار هاتووە • هەروا نموونەکان ئەوەش پیشان دەدەن ، کە دەبێ فرمانی هەردوو رستەکان لەیەك کاتدا بن • لێرەدا بە زۆری لە کاتی رابردوو دەبن •

بۆنموونە :

دوو سێ‌جار ئەم لاو ئەولای ژوورەکەی **کرد** ، جگەرەیەکی **داگیرساند** ،
ئینجا
بەتوڕەیی‌یەوە ووتی : سووتاندم ؛ لەناوم برد • (ئە• ك• ل-١١٨)

ئامرازی پەیوەستداری « ئەگینا »

ئەمەشیان لە ئامرازە پەیوەستدارەکانە و زۆر بەکار دێت • بۆنموونە :

× **بەس خوابکا منالە کانمان فێری کفر و زەندەقە نەکەن ،**
ئەگینا
چاکە ئەبێتە خراپە • (خ• ئا• ل–١٨)

× **دەرۆیش کاکەڵلا پیاوێکی خواناســە ، لەراستیدا هاتنی شاری تەنیا بۆ ئەوەیە نوێژی جومعەی لێ بکا ،**
ئەگینا
بۆ بازاڕ و شتومەك کڕین حەمەد مستەفای کوری هەموو هەفتەیێــك دێ بۆ شار • (ئە• ك• ل–٢٢،٣٤)

ئەو رستانەی ، کە بەیارمەتی ئامرازی « ئەگینا » بەیەکەوە دەبەسترێنەوە ، دەبێ بۆ هەر یەکە موبتەدای تایبەتی هەبێ • بۆنموونە :

× **قوربان تۆ باسی ئەم نوێژەت هێنایە ناوەوە ،**
ئەگینا
نەمن نەتۆ هیچ کامێکمان نەچووین بۆ نوێژ •
(ئە• ك• ل–٦٦)

× **وا دیارە ئیشی چاك قەت لە تۆوە ناوەشێتەوە ،**
ئەگینا
چۆن بەم ئاسانی‌یە لە داخستنی قوتابخانەیەك ئەدوێــت •
(خ• ئا• ل–٢٨)

لەم هەردوو رستانەی سەرەوەدا لە هەر رستەیەدا دوو موتیەدا هەیــە : لە رستەی یەکەمدا موبتەداکان ووشـــەکانی « تۆ ، نــەمن نەتۆ » موبتەدان ، وە لە هی دووەمدا ووشەی « ئیشی چاك »و راناوی لکاوی کـــەسی دووەمی تاك ، کە لەفرمانی « ئەدوێت » دا دیارە •

ئامرازی پەیوەستداری «وە» •••(١)

« وە » ئامرازێکی پەیوەستدارە و لە زمانی ئەدەبی ئیمرۆی کوردیـدا بەرچاوو دەکەوێ • بۆنموونە :

---

(١) بڕوانە لاپەڕەکانی « ١٨ ، ١٩ »ی ئەم کارە •

× ئەمە یەکەمین جار بوو ، کە حاجی برایمم ئەدی ،
وە
دوا جارم بوو ، کە هێلکە لە داپیرە ئایشـــێ کــــــری ۰
(ئە۰ ک۰ ل-٨٦)

× کابرا شێتۆکەیە ، بەساویلکەیی ئـــەم کردەوانە ئەکا و هیچیشی لەبارا نی‌یە ،
وە
ناتوانێ کار لەخەڵکی بکا ۰ (ئە۰ ک۰ ل-٥)

× ئەڵلا بەرەکەت یاخوا هەموو رۆژێ کوێخا کەریم کوڕی بێ ،
وە
کوێخا رەحیمیش کچ ۰ (ئە۰ ک۰ ل-٢٩)

× کوێخا کەریم بڕیاری لەسەر هەموو شتێك ئەدا ،
وە
هەمین و ئەستیش وەکو دوو خوشکی ژنی ئـــەم دوو برایە تێکەڵی هیچ کەین و بەینێك نەئەبوون ۰ (ئە۰ک۰ ل-٣٠)

ئامرازی پەیوەستداری « ئێستا »

ئەمەیان هێجگار زۆر کـــەم بەکار هاتووە لـــە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا ۰ سەرەڕای واتای خۆی واتای کاتیش دەگەیەنێ ۰ بۆنموونە :

ئەو مام قیتەڵە لە سەرەتادا چەند رقی لە منالە بوو ،

ئێستا
سەد و بگرە هەزار ئەوەندە خۆشی ئەوێ ۰
(ک۰ ژ۰ ت۰ ل-٩٥)

رستەی لێکدراوی پەیوەستدار ، جاری وا هەیە دروست دەبێ بە بێ هەبوونی ئامرازی پەیوەستدار لێرەدا تەنها بە کۆما (فاریزە) « ، » بەیەکەوە دەبەسترێنەوە ۰ بۆنموونە :

قسەی کورت درێژمەکە
،
ڕێگەی نزیك دورمەکە ۰ (پەند۰کەریم۰ل-١٠٨)

ئەم جۆرە رستانە دەبن یەك موبتەدا بن و دوو موبتەدایی بن • بۆنموونە

ئەچمە شارێ کەس نەمناسێ

خۆم هەڵئەکێشم پڕ بە کراسێ •

(پەند• کەریم• ل-٤٣)

لەم رستەیەدا فاعیل راناوی لکاوی کەسی یەکەمی تاکە «م» کە بەفرمانی « ئەبەمم » و « هەڵئەکێشم » ەوە لکاوە •

باران بباریٚ ئاشم ئەگەڕێ

باران نەبارێ جوتـــــم ئەگەڕێ •

(پەند• کەریم• ل-٤٩)

لەم رستەیەدا دوو موبتەدا هەیە ، موبتـەدای رســـتەی یەکەم ووشەی « ئاش » ە و هی دووەم ووشەی « جوت » •

فرمانی رستەکان بە زۆرعی لەیـــەك کاتدا دەبن چ هـــەردووکیـــان لەکاتی ئێستا دەبن یان لەکاتی رابردوو • بۆ نموونە :

بە خالو هات بەلامەوە

بو بە هەژدیها دای بە پامەوە •

(پەند• کەریم• ل-٥٤)

فرمانی رســـتەی یەکـــەم « هات » کاتی رابردووە و فرمانی دووەم « دا » کاتی رابردووە •

دۆست ئەوەیە ئەمگریەنێ

دوژمن ئەوەیە ئەمکە نینێ • (پەند• کەریم)

هەردوو فرمانەکان لەکاتی ئێستادا وەك « ئەمگریەنێ » و « ئەمکەنینێ » •

بەشی چوارەم
ئامرازی سینتاکسی گەیەنەر

لەم بەشەدا ، کە بەشی چوارەمی کارەکەیـــە باسی زاراوەی ئامرازی سینتاکسی گەیەنەر و جۆرەکانی ئامرازی سینتاکسی گەیەنەر دەکەین •

ـ ١ ـ

زاراوەی ئامرازی سینتاکسی گەیەنەر

زاراوەی گەیەنەر لە بەشی « گەیەن » و ئامرازی « ەر » پێکهاتووە • ئەمە لە رووی دروستبوونەوە وایە • لە لایەن رێزمـان نووسانی کوردەوە ئەم زاراوەیـــە بەکار نەهاتووە لـە لای مامۆســـتا حەســـەن ئەحمـــەد حەسەنەوە ••••[١] بەکارهاتووە • مامۆستای بـەرێز ئامرازەکان بـە ئامراز ناو نابات ، بەڵکو ناویان بەراناو دەبات هەرچەندە راناو نین و ئامرازن •••[٢]، بەڵام ئێمە وا بەباش دەزانین ، کـــە زاراوەی « گەیەنـەر » بەکار بهێنین ، چونکە ئەم زاراوەیە لە هەموو زاراوە بەکار هاتووەکانی‌تر جێگیرترە •

ئەم زاراوەیە لـــە چاووگی « گەیاندن » ەوە هاتووە • بە مەبەسـتی گەیاندنی شتێك بە شتێکی ترەوە ؛ وەك گەیاندنی رستەیەك بەرستەیەکی تر یان بە واتایەکی تر وەك گەیاندنی رستەی شوێن کەوتوو بەرستەی سەرەکی لە نێو رستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو خوازدا •

---

(١) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد : رێزمانی کوردی ، بەرگی یەکەم ، چاپی یەکەم بەغدا ١٩٧٦ ، ل ، ١٧٢ •

(٢) د• ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم : رستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخـــواز لەگەڵ رستەی شوێنکەوتووی دیارخەری لـــە دیالێکیە ناوەندیەکانی زمانی کوردیدا، مۆسکۆ، ١٩٧٥ نامەی دکتۆرا ـ یان دەستەنـــووس بەزمانی کوردی ـ •

- ٢ -

جۆرەکانی ئامرازی سینتاکسی گەیەنەر

لە زمانی ئەدەبی ئیمرۆی کوردیدا ئامرازی گەیەنەر چەند جۆرێکـــی هەیە ، ئەمانەش وەك هێنەکانی خوارەوەن :

« کە ، بۆئەوەی ، کەچی ، تا ، چونکە ، ئەگەر ، بۆیە » .

ئامرازی گەیەنەر « کە »

ئامرازی گەیەنەر « کە » لە رووی ئیتیمولۆژیەوە دەگەڕێتە ســـەر بناغەی پرسیارداری « کا » ، « کە » ، « کێ = nto » ی فارسی کۆن . لە راستیدا ئەم ئامرازە دەگەڕێتەوە سەر فۆڕمی راناوی خۆیی حاڵەتی کراو « مەفعولی » ی « کەهیە » کە لە ئاڤێستادا « کەهیا » دەگرێتەوە هەر ئەویشە ، کە زۆر بە باشی بەکار دەهێنرێت . هەروا دەگەڕێتـــەوە سەر بناغەی بنجی راناوی نادیاری « کەشجی » ، « هەرکەس » ، « کەسێك » . ئەمانەی ، کـــە لێکۆڵینەوە دەکەن ، گەیشتوونەتە ئەوە ، کە ئەم ئامرازە لە زمانی فارســـی کۆندا وەکو راناوی کەسی بووە و بەکاریان دەبرد بەناوی « نوڤام » ئەمـــەش وەك دەربڕینێکی بچووکراو بەخشە دەکەوێتە پێشی بۆ تەواوکردنی واتاکەی و فراوان کردنەوەی . لە فارسی کۆندا « کە » وەك راناوی نسبەتدار بەکـــار نەهاتووە ، بەڵام هـــەر لای زانایانی زمان دیار دەکـــەوێ ، کە ئەم ئامرازە پرسیارە نادیارە و نەناسراوە ، کە فۆڕمی « کا ، کێ » ی هەبووە وردە وردە لە زمانی فارسیدا لەگەڵ « کو » بەکار هاتووە و بە فراوانی بەدیار کەوتووە . لە رووی سینتاکسیەوە وەك ووشەی پرسیار و ئامرازی گەیەنەری رستـــەکان بەیەکەوە بەکاردێت ، ئەم ووشـــانە بۆ دروســـتکردنی فۆڕمی رســـتەی لێکدراوی شوێنکەوتوو خواز زۆر بەکار هاتن ، کە دەیانتوانی جۆرەهـــا رستەی شوێنکەوتوو بگەیەننە رستەی سەرەکی . ووشەی « کێ » دەتوانرێ

بەکار بهێنرێت وەك راناوی پرسیار و نسبەتدار « کێ » دەکەوێتە دوای ناوی گیاندار و بێ گیان •

ووشەکانی « کا ، کو » بە فراوانی وەك ئامرازی گەیەنەر بەکار دەهاتن ئەم ووشانە وردە وردە بە پێی رۆژگار واتای ووشەیی خۆیان ونکردە لە کاتێکی زووی زمانی فارس نوێدا دەوری راناوی نسبەتدار « کێ » و ئامرازی « کا ، کو » دێتە پێشەوە ، لە سەرەتاوە لە رۆلی ئامرازی « کێ » دەوری دەگێرا ، کە هەر وەکو ئامرازی گشتی وەستاو مایەوە و وەك راناوی نسبەتدار بەکار هات •

لەگەڵ ئەوەشدا لە زمانی دانیشتوانی ئەسفەهان هەر وەك م• بەخەر لە کتێبەکەیدا (سبك شنالهی یا تاریخ تطور نثر فارسی (سەملی) (أ) تهران ١٣٣١ل ، ٢٠٧ (محمد تقی بهار ـ ملك الشعراء) دەڵێت ، کە تا ئێستا ئامرازی گەیەنەر « کو » •••[1] ماوەتەوە ؟ هەروا لە هەندێ سەرچاووەکانی تازەدا لەگەڵ « کی » « کو » ش بەکار دێت • هەروا بەهار دەڵێت بوونی «کی» بە «کە» دەگەرێتەوە سەدەی «٩» ی کۆچی یان نزیکی سەدەی نۆیەم • هەروا هەر لەم سەدەیە «کی» ماوەتەوە ، بۆیە بەکار هێنانی وەك پرسیار و لەگەڵ ئەودا « کاه » بەکار دێت بەکار هێنانێکی لابەلای ، وە بەتایبەتی لە زار گۆتەدا • هەروەها بەهاری بەرێز دەڵێت ، کە «کە» لە کۆندا هەمیسان بە واتای « هرکس » « هەرکەس » بەکار هاتووە • بۆنموونە :

خدارا ندانست و طلعت نکرد
که بر بخست و روزی قناعت نکرد

هەمان دێڕ بە « هرکس » واتاکەی ناگۆڕی بۆنموونە :

خدارا ندانست و طلعت نکرد
هرکس بر بخت و روزی قناعت نکرد
«دانەر»

---

(١) بڕوانە لاپەرەی داهاتوو •

له بەرهەمی کلاسیکیدا ئامرازی « کە » وەك « کجا » دەتوانرێ بەکار بهێنرێت • گەلێ جار لە بەرهەمی ئێستاشـــدا بەکاردێت • دەشتوانرێ وەك ئامرازی گەیەنەری بەکاربێت بەتایبەتی لەزمانی داریدا • بۆنموونە :

یکی خوب چهره پەرستنده دید
کجا نام او بود گسرد آ فرید (فردوسی شاهنامه)

....(۱)

ئامرازی « کە » لە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیشـــدا هەیـە و وەك ئامرازی « گەیەنەر » بەکاردێت • ئەم ئامرازە لەم زمانەدا هێجگار باو بڵاوە و بەکار هاتووە[۲] بۆنموونە :

...... کەچی ئێستا دوای چارەگە سەعاتێك ، دوای هێنندەی ، کە
تەنها بگاتە خەستە خانە و بێتەوە ، وەك پەیکـــەرێك لەبەر دەممدا ئەچەقێ ، ئەلێ :ـ مرد ... (ك• ژ• ت• ل ـ ٤٧) •

ئامرازی « کە » ی گەیەنەر دەتوانێ جۆرەها رســـتەی شوێن کەوتوو بگەیەنێتە رستەی سەرەکی لە نێو رســـتەی لێکدراوی شوێنکەوتووخوازدا • وەك رستە شوێن کەوتووەکانی : موبتەدایی ، خەبەری ، بەرکاری ، کاتی ، دیارخەری ، ئامانجی و مەرجی و روونکەرەوەیی ...[۳]

---

(۱) بۆ نووسینی ئیتیمۆلۆژیە سەبارەت ئامرازی « کە » سودێکی زۆرم لـە کتێبەکەی مامۆستا روبینچك یو• ئـا• وەرگرتووە ، کە بە ناوی « رستە ئاوێتەکات لەگەڵ رستە شوێن کەوتووەکانی دیارخەری لە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی فارسیدا » مۆسکۆ ، ۱۹٥۹ بەروسی •

(۲) بڕوانە نامەی دکتۆراکـــەم بەروسی و دەستنووس نامەکە بەزمانـــی کوردی رۆڵی ئامرازی « کە » لەبەش دووەمیدا •

(۳) بڕوانە رۆڵی ئامرازی « کە » لەبەشی دووەمی نامەی دکتۆراکەم بەروسی و دەستنوسی بە کوردی •

١ ـ ئامرازی « كه » رستەی شوێنکەوتووی موبتەدایی دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی

دیارە ،
كه
دەوران ئەبلەھ پەرستە
هوشیار و دانا رووی لە نوشوستە (پەند ـ کەریم. ل ـ ٨٤)

لەم رستە لێکدراوە شوێنکەوتوو خوازەدا ئامرازی « كــه » رستەی « دەوران ئەبلەھ پەرستە » گەیاندۆتە رستەی سەرەکی ، كە رستەیەکی شوێن کەوتووی موبتەدایە .

٢ ـ ئامرازی گەیەنەر « كه » رستەی شوێن کەوتووی خەبەری دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی .

× **بەخێری نۆزدە ساڵت تەمەنە و هێشتا بەوەت نەزانیوە ،**
كه
چای شیرین مانای خـــۆشەویستی‌یە .
(ك. ژ. ت. ل ـ٧٩)

× **هەستی بـــەوەکـرد ،**
كه
پێویستە قسەیەك بکات.(خ. ئا. ل ـ٢٠)

× **من خۆم بەوە ئەزانم ،**
كه
ئاوەها ملت ئەشکێنم بۆ خوارەوە و دۆزەخت نیشان ئەدەم . (ك. ژ. ت. ل ـ٨)

لەم هەر سێ رستانەدا رستەکانی (چای شیرین مانای خۆشەویستی‌یە ، پێویستە قسەیەك بکات ، ئاوەها ملت ئەشکێنم بۆ خوارەوە و دۆزەخت نیشـــان ئەدەم) رستەی شوێن کـــەوتووی خەبەرین و بەیارمەتی ئامرازی « كه » ی گەیەنەر گەیشتوونەتە رستەی سەرەکیەکان .

٣ ـ ئامرازی « که » رستەی شوێن کەوتووی بەرکاری دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی ٠

× ئەو ساتە بڕوای هێنا ،
که
ئەگەر برا لە پشت برا بێ ، ئەوە خوشکین
بۆ رۆژی خۆی لە بـــرا زۆرتـــــرە ٠

(خ٠ ئا٠ ل ـ٦)

× ئێستەش ئەبینم ،
که
ئەو عەهدەی لە بیر بردۆتەوە
ئەو گرەی بۆ من لە دنیا بوو هەمووی نیشتۆتەوە (پەند ٠کەریم٠ ل ـ٤٩)

× هەوڵم ئەدا تێی بگەیەنم ،
که
تەنها بۆ مەشق کردن ئەچین ٠

(ک٠ ژ٠ ل ـ٦٩)

لەم سێ رستە لێکدراوە شوێن کەوتووخوازانەدا رستەکانی (ئەگەر برا لە پشت برا بێ ، ئەوە خوشکیش بۆ رۆژی خۆی لە برا زۆرترە ، ئەو عەهدەی لە بیر بردۆتەوە ، تەنها بۆ مەشق کردن ئەچین) رستەی شوێن کەوتووی بەرکارین و وەڵام لە سەر پرسیاری چی ؟ دەدەنەوە بەیارمەتی ئامرازی « که » ی گەیەنەر گەیشتوونەتە رستەی سەرەکی ٠

٤ ـ ئامرازی « که » رستەی شوێن کەوتووی کاتی دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی ٠

× که
خەزاڵ لە دایك بوو ، هێشتا کاوور سەر نەبڕابوو ٠

× که
تەزوی ئازاری ئەشکێ
بەباویشکێ ٠٠٠
ئەچێتەوە دۆخی جاران
وەك نە بای دیبێ و نە باران (پەند٠ کەریم ٠ ل ـ ٤٦)

× **لەبەر ئەوە زۆر جار ،**
کە
چاخانەکەی چۆل ئەبوو ،
نەهاتەلام ٠

(ك٠ ژ٠ ت٠ ل ـ٥٨)

لەم سێ رستە لێکدراوە شوێن‌کەوتووخوازانەدا رستەکانی (خەزاڵ لە دایك بوو ، تەزوی ئازاری ئەشکێ بە باویشکێ ٠٠٠ ، چاخانەکە چۆڵ ئەبوو) رستەی شوێن‌کەوتووی کاتین و وەڵام لەسەر پرسیاری « کەی ؟ » دەدەنەوە و بەیارمەتی ئامرازی « کە » گەیشتوونەتە رستەی سەرەکی ٠

٥ ـ ئامرازی « کە » رستەی شوێن‌کەوتووی دیارخەری دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی ٠

× **تا دوێنێش لەشەرم و تەریقی‌یا ئارامم لەبەر ئەبڕاو جێگەم بەخۆم نەئەگرت ، کەچی بی ئارامی ئەمرۆم ، ئەنجامی ئەو**
هێزە ئەفساناوی‌یەیە ،
کە
گیان و هۆشمی هێناوەتە جۆش و خرۆش ٠

(ك٠ ژ٠ ت٠ ل ـ٧٦)

× **بەردێك ،**
کە
نەزان بیخاتە ناو ئاو
دەرنایە بەسەد عاقڵ بەناو

(پەند٠ کەریم٠ ل ـ٥٥)

لێرەشدا رستەکانی (گیانو هۆشمی هێناوەتە جۆش‌و خروش ، نەزان بیخاتە ناو ئاو) رستەی شوێن‌کەوتووی دیارخەرین‌و ، وەڵام لەسەر پرسیاری (کامە)؟ دەدەنەوەو بەیارمەتی ئامرازی « کە » گەیشتوونەتە رستەی سەرەکی ٠٠٠[1] ٠

---

(١) **بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو ٠**

٦ ـ ئامرازی « كە » رستەی شوێن كەوتووی ئامانجی دەگەیەنێتە رستەی سەرەكی •

× تەنها ئەم وتەیە بەس بوو بۆئەوەی
كە
ئافتاو لەو پەڕی مەبەستم تێ بگات •
(ك• ژ• ت•ـل ـ٨٢)

× بەزگی برسی و بەزگێ تێرین
لێمان ناگەڕێن ،
كە
خۆش رابوێرین (پەند كەریم ل)

لێرەشدا رستەكانی (ئافتاو لەو پەڕی مەبەستم تێبگات ، خۆش رابوێرین) رستەی شوێنكەوتووی ئامانجین •

٧ ـ ئامرازی « كە » رستەی شوێنكەوتووی مەرجی دەگەیەنێتە رستەی سەرەكی •

× هەر شوێني ،
كە
ئاو گرتی ئاوایە
دێمە كار كێلان رەنجی بە بایە (پەند• كەریم• ل ـ ٤٣)

× كە
پشیلەی راوكەر لەماڵا نەما
شك ئەكەوێتە تلیل و سەما (پەند• كەریم• ل ـ ٦١)

× كە
دوژمنت كەوت •
تۆ پێی پیا مەنێ
زەبوون كوژ مەبە لای خوا لا مەنێ (پەند• كەریم• ل ـ ٥٩)

لێرەدا رستەكانی (ئاوگرتی ئاوایە ، پشیلەی راوكەر لە ماڵا ئەما ، دوژمنت كەوت) رستەی شوێنكەوتووی مەرجین و بە یارمەتی ئامرازی گەیەنەر « كە » گەیشتوونەتە رستەی سەرەكی • ئامرازی گەیەنەری « كە » ی ئێرە جێگای ئامرازی گەیەنەر « ئەگەر »ی گرتۆتەوە •

٨ ـ ئامرازی « كه » رستەی شوێنكەوتووی ڕوونكەرەوەیی دەگەیەنێتە رستەی سەرەكی

× **وام ئەهات بە بیرا ،**
كه
ئیتر لە سەیركردنی تێر نەبم٠(ك٠ژ٠ن٠ل٨١)

× **خۆ دەرونیشم جۆشێكی وەهای سەندبوو ،**
كه
ئەتوت (ئاگری نەورۆزی) تیاكراوەتەوە ٠
(ك٠ژ٠ت٠ل ـ٨١)

× **ئەمڕۆ وا هەست بە خۆم ئەكەم ،**
كه
هێزێكی ئەفسانـاوی لە ناخی دڵ و دەرونما ڕەگی داكوتا وە و ئارامی لەبەر بڕیووم ٠ (ك٠ژت٠ل ـ٧٥)

لەم رستە لێكدراوانەدا رستەكانی (ئیتر لە سەیركردنی تێر نەبم ، ئەتوت ئاگری نەورۆزی تیا كراوەتەوە ، هێزێكی ئەفسانـاوی لە ناخی دڵ و دەرونما ڕەگی داكوتاوە و ئارامی لەبەر بڕیووم) ٠ رستەی شوێن كەوتووی ڕوونكەرەوەین و بەیارمەتی ئامرازی « كه » گەیشتوونەتە رستەی سەرەكی ٠

ئامرازی گەیەنەر « بۆئەوەی »

ئامرازی « بۆئەوەی » یەكێكە لە ئامرازە گەیەنەرەكـان ، كه دەتوانێ رستەی شوێنكەوتوو بگەیەنێتە رستەی سەرەكی ٠ بۆنموونە :

× **كاكە سوور و عەیشان پێیێكیان كرد بە دوو ،**
بۆئەوەی
دوانەكەون ٠ (ئەك٠ل ـ٣٩)

لەم رستەیەدا ئامرازی « بۆئەوەی » توانیویەتی رستەی شوێن كەوتوو (دوانەكەون) بگەیەنێتە رستەی سەرەكی كاكە سوور و عەیشان پێێكیان كرد بە دوو) لە رستە لێكدراوە شوێن كەوتوو خوازەكەدا ٠

ئامرازی « بۆ ئەوەی » ی گەیەنەر واتای (تا ، تاوەکو ، هەتاکو) ش دەگەیەنێ • بۆنموونە :

بەڕاستی زۆر بە پەرۆش بووم ،
بۆئەوەی
ئەوپیاوە ببینم • (خ•ئا•ل–٤٠)

لەم رستەیەدا دەتوانین لە بریتی « بۆئەوەی » ئامرازەکانی (تا ، تاوەکو ، هەتاکو) دابنێین بە بێ ئەوەی واتاکەی بگۆڕێ • بۆنموونە :

بەراستی زۆر بە پەرۆش بووم ،
تـا
ئەو پیاوە ببینم •

بەراستی زۆر بە پەرۆش بووم ،
تاوەکو
ئەو پیاوە ببینم •

بەراستی زۆر بە پەرۆش بووم ،
هەتاکو
ئەو پیاوە ببینم •

ئەو رستەیەی ، کە ئامرازی « بۆئەوەی » ی گەیەنەر دەیگەیەنێتە رستەی سەرەکی ، شوێن‌کەوتووی ئامانجیە • بۆنموونە :

هەندێکیان چووبوونە سەر پەرژینی قوتابخانەکەی ئێمە و باخچەکەی یانەی فەرمانبەران ،
بۆئەوەی
بەباشی چاویان بەخاوەن شکۆ بکەوێ •
(ئە•ك•ل–٥٦)

رستەی (بە باشی چاویان بە خاوەن شکۆ بکەوێ) رستەیەکی شوێن کەوتووی ئامانجیە • رستەی شوێن کـــەوتووی ئامانجی لە زمانی کوردیدا زۆرن • بۆنموونە :

ئیستگەی بێ تەلی لەندەن و بەرلین بوو بوونە نەرزگای ئەو خەڵکە ،
بۆئەوەی
گوێ لە هەواڵی جەنگ بگرن ۰ (ئە۰ك۰ـ ل ، ٦)

لەم جۆرە رستە لێکدراوە شوێن کەوتوو خوازانەدا فرمانی رستەی شوێن کەوتوو ناتوانی لەیەك کاتدا بن ، بەڵکو هەردەم لە کاتی جیا جیا دەبن ۰

بۆ نموونە :

ناوە ناوە بۆ مەشق کردن شەیپورِ لێئەدرا ،
بۆئەوەی
خەڵکەکە دوکان و بازارِ دابخەن و خۆیان لە نزیکترین جێگـــەی خۆشاردنەوەدا پشارنەوە ۰

فرمانی « لێئەدرا » لە سیفەی مەجهول ـشاراوە ـ دایە بەڵام فرمانەکانی (دابخەن ، بشارنەوە) لە سیفەی فرمانی مەنسوبدان ۰

ئامرازی گەیەنەر « بۆئـــەوەی » دەتوانێ بکەوێتــە پێشەوەی رستە و ناوەڕاستی رستە ، بەڵام بەزۆری دەکەوێتە ناوەوەی رستە ۰ بۆنموونە :

گەلێ کەس ، هەتا ئەوانەی رێگاشیان بە بەر دەرگای سەرادا نەبوو پیاسەیەکی ئەو ناوەیان ئەکرد ،
بۆئەوەی
سەر و سوراخێکی ئەڵەمان کوردی بزانن ۰ (ئە۰ك۰ لـ٦)

لەم رستەیەدا ئامراز کەوتۆتە ناوەوەی رستە ۰ هەروا دەشتوانێ بکەوێتە پێشەوە ۰ بۆنموونە :

بۆئەوەی

دەرگای گفتوگۆی لەوەڵا بکەمەوە ،
هیچم نەدۆزیەوە ۰

(خ۰ئا۰ لـ٣٨)

ئامرازی گەیەنەری « کەچی »

ئەم ئامرازەش لە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا دەتوانێ ڕستەی شوێن کەوتوو بگەیەنێتە ڕستەی سەرەکی • بۆنموونە :

بە شەو و بە ڕۆژ لە ژێر ڕەهێڵـــەی بەفروبارانا لـەبـــەر قرچـــەی

هەتا وا توانا نێیژە ، هێز بڕێژە ،

کەچی

هەمووی بۆ ئاغابێت • (خ•ئا• ل ـ٤٤)

لەم ڕستە لێکدراوە شوێن کەوتوو خوازەدا ئامرازی « کەچی » توانیویەتی ڕستەی شوێن کەوتوو (هەمووی بۆ ئاغا بێت) بگەیەنێتە ڕستەی سەرەکی •

بەم جۆرە ڕستە شوێن کەوتووانـــە دەوترێت ڕستەی شوێن‌کەوتووی ناچارەیی • بۆنموونە :

لەم سەر باسی خێزانەکەمم لەمێشکم دوور ئەخستەوە ،

کەچی

لەو سەر بەبێ ئەوەی بە خۆم بزانم پیایا ئەچوومەوە •

(ژ•ك•ت• ل ـ٧٠)

لەم ڕستەیەدا ڕســـتەی (لەو سەر بەبێ ئـەوەی بەخـــۆم بزانم پیایا ئەچوومەوە) ڕستەیەکی شوێن‌کەوتووی ناچارەیی‌یە •

فرمانی خەبەری هەردوو ڕستەکان لەم جۆرە ڕستانەدا دەتوانن لەیـــەك کاتدا بن یان لە کاتی لێك جیا • بۆنموونە :

تەنها بۆنان خواردن ئەهاتمە دەرەوە ،

ئاخری هەر تووشیش ئەبووم •

لەم ڕستەیەدا فرمانی خەبەری ڕستەی سەرەکی فرمانی « ئەهاتمە » یە و فرمانی خەبەری ڕستەی شوێن‌کەوتوو فرمانی « ئەبووم » ە هەردووکیان لەکاتی ڕابردووی بەردەوامن • فرمانەکان دەتوانن لە کاتی ئێستادا بن • بۆنموونە :

× به قورم گرت تا ئیبلیس و جنوکه‌کانیش بەرەمەزان خۆیان ئەشارنەوە ،
کەچی
ئێوە بە ناخێرتان واز ناهێنن • (خ•ئا• ل–٥٦)

× لای ئێمە کردنەوەی قوتابخانەیەك چەند گرانە ،
کەچی
داخستنی چەند ئاسانە ،

بەراستی ئەمە نەگبەتیە • (خ•ئا• ل–٢٩)

هەروا دەبێت ، کە فرمانەکان لەکاتی جیاین • بۆنموونە :

ئەو فەرمووبەتی خڕ نی‌یە ،
کەچی
ئێمە ئەلێین خڕە • (خ•ئا• ل–١٩)

فرمانی رستەی سەرەکی لە کاتی رابردوو دایە ، بەڵام فرمانی رستەی شوێن‌کەوتوو لە کاتی ئێستا دایە •

شوێن ئامرازی گەیەنەر « کەچی » لە رستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخوازداهەر ناوەڕاستی رستەکانە و دەکەوێتە نێوان رستەی شوێن کەوتوو و سەرەکی • بۆنموونە :

× خوا عەیبی بزنی ختسوەتە روَ
کەچی
کلاوی کردووە بۆ بەرِوَ

× ئەبی دەست ماچ‌کەن ، کە لە دێیەکی وەها دووردا قوتابخانە کراوەتەوە ،
کەچی
هەر باوکە و منالەکەی نانێرێ ، هەر باوکێکی‌ترە بەهانە ئەدۆزێتەوە و کوڕەکەی دەرئەهێنێ • (خ•ئا• ل–٢٧)

× پەلامارم دایە کەمێکی بکوتم ،
کەچی
ئەو شەیتانە وەك کەروێشکێك لە ژێر جنگما قەلەمبازی دا و بۆی دەرچوو •

(ك•ژ•ت• ل–٩٤)

× هەموو رۆژێك ئەم كردەوەیەم لە ئافتاو ئەدی ،
کەچی
جارێك سەرنجم بۆ ئەوە نە ئەچوو ، لە خۆم بپرسم : « ئەرێ ئـــەمــە
بۆچی و یانی چی ؟ » ·

ئامرازی گەیەنەر « تا »

« تا » ئامرازێکی گەیەنەرە لە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا ، دەتوانێ رستەی شوێن‌کەوتوو بگەیەنێتە رستەی ســـەرەکی لەناو رستەی لێکـدراوی شوێن کەوتوو خوازدا • ئەم ئامرازە لە رووی واتاوە دوو جۆرە یەکێکیـان واتای ئامانج دەدات ، بەمەوە رستەی شوێن کـــەوتووی ئامانجی دەگەیـەنێتە رستەی سەرەکی ••• [١] • ئەوی تریان واتای پێوان و ئەندازە و ماوە پێشان دەدات بەمەشەوە رستەی شوێن کەوتووی ئەندازە و پێوان و ماوە دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی • لە هەردوو جۆرەکانیشـــدا سێ خۆڕمی هەیە لـە رووی دروستبوونەوە • وەك : تا ، هەتا ، هەتاکو •

نموونە بۆئەوەی ، کە ئەم ئامرازە رســـتەی شوێن‌کەوتوو دەگەیەنێتە رستەی سەرەکی زۆرن • بۆنموونە :

میمکە هۆڵێی کەڵبە لە دەم
لاشەی مێردی تووڕ دایە چەم
بۆ دۆستی نمەك بە حەرام
تــا
هەردوو بگەن بە مەرام (ك·ژ·ت· ل‌ـ٨٨)

لێرەدا رستەی (هەردوو بگەن بە مەرام) رستەیەکی شوێن‌کەوتووە و بە یارمەتی ئامرازی « تا » گەیشتووتە رستەی سەرەکی ، ئەو رستەیەی ، کـــە ئامرازی ناو براو دەیگەیەنێتە رستەی سەرەکی پێی دەوترێ رســتەی شـوێن کەوتووی ئامانجی • بۆنموونە :

---

(١) بڕوانە لاپەڕەی داهاتوو ئەم ئامرازە دەتوانێ جێگای ئامرازی «بۆئەوەش» بگرێتەوە · بڕوانە ل‌ـ٧٩ی ئەم کارە ·

کەوتە خۆ گۆڕین ،
تـا
مسجەلەکە بەرێت بۆ لای وەستا ٠ (خ٠ئا٠ ل ـ٩١)

رستەی (مسجەلەکە بەرێت بۆ وەستا) رستەیەکی ئامانجییە ٠

ئەمویست منالم هەبێت ، هەتا بەشیری ئەم بڕوایە

پەروەردەیان کەم ،
تـا
ئەوەی لەمن قەوما لەوان نەقەومێتەوە ٠

(خ٠ئا٠ ل ـ٤٣)

ئامرازی « تا » هەر ناتوانێ بەس رســـتەی شوێن کـەوتووی ئامانجی بگەیەنێتە رستەی سەرەکی ، بەڵکو دەتوانێ رستەی شوێن کەوتووی ماوەش بگەیەنێتە رستەی سەرەکی ٠ بۆنموونە :

منیان خستە نێوان خۆیانەوە و هەر یەکەیان دەستێکی
گرتبووم بەناو بازاڕ تێئەپەڕین ،
تـا
لـە کەبابخانەکەی وەستا شەریـــف
نزیکبووینەوە ٠ (ئە٠ك٠ ل ـ٢٤)

رستەی (لە کەبابخانەکەی وەستا شەریف نزیك بووینەوە) رستەیەکی شوێن کەوتووی ماوەیـــە و ماوە پیشان دەدات ٠ هەروا دەتوانێ ٠ هــەروا دەتوانێ رستەی شوێن کەوتووی ئـەندازەش بگەیەنێتە رســتەی ســەرەکی ٠

بۆنموونە :

قەدری مانگ نیە ،
تـا
نەگاتە شەو

گەرما ئاوی سارد ئەخاتە برەو

گەلێجار لەگەڵ ئەم ئامرازەدا پیتی (هە) دێت و دەکـــەوێتە پێشەوەی

بەمەوە فۆرمی نوێی تا دروست دەبێ و دەبێتە « هەتا » هەر بە هەمان ئەرك ، وەزیفە • بۆنموونە :

× **وەستا ،**
هەتا
کەمێك پشوو بدات • (خ•ئا• ل_٤١)

× **پێم مەڵێن ریست وەك خوری خاوە**
کوێر ،
هەتا
دەمرێ بە هیوای چاووە (پەند • کەریم• ل_١١٥)

× **بە پەنجەرەکەوە وەکو پێوەی نووسابێ ووشك بوو ،**
هەتا
ئێوارەیەکی درەنگ لە جێگای خۆی نەجولا • (خ•ئا• ل_٥١)

× **سوار ،**
هەتا
نەگلێ نابێ بە سوار
برنج نەکوترێ ناچێتە بازاڕ (پەند • کەریم • ل_٩٨)

لەم رستەیەدا دەبووایە ئامرازی « هەتا » بکەوتایە پێش ووشەی « سوار » بەمەوە ئامرازی « هەتا » دەتوانێ بکەوێتە پێشەوەش بەڵام ئەم حاڵەتە لە زمانی ئەدەبیدا زۆر کەم بەر چاوو دەکـــەوێ ، چونکـــە بە زۆری هەر دەکەوێتـە ناوەوە • نموونە بۆ « تا » کە فۆرمی (هەتا)یە :

بۆ مبایەکی ئاگراوی وا ئەتەقێنم
کەس نەمێنێت ،
تـا
ناو جەرگەی ئەرز ئەسوتێنم
لەگەڵ ئەوەش ترسنۆکن قورسن بێ هێزن
بەڵام هەرگیز شەلم ، کوێرم ، دەست ناپارێزن (پەنە کەریم • ل ـ ١٠٤)

جاری‌وا هەیە ، کە « تا » دوو ئامرازی تر وەردەگـــرێ وەك « هـــە ، کـە دەکەوێتە پێشەوە و « کو » ، کە دەکەوێتە دواوەی بەمەوە (هە + تا + کو) **هەتاکو** دروست دەبێ • بۆنموونە :

گا مەرە چەپۆك گا پاڵ پێوە نان
هەتاکو ئێشیان لە ئیش ترازان (پەند ٠ کەریم ٠ ل–١١١)

ئامرازی گەیەنەر «چونکە»

ئامرازی « چونکە » ش یەکێکە لە ئامرازەکانی گەیەنەر ، کە دەتوانێ رستەی شوێن کەوتوو بگەیەنێتە رستەی سەرەکی ٠ بۆنموونە :

زوانی خۆت بگرە دەخیلە لەو وشانەی وا حەقە
چونکە
مەشهورە ، کە حەق لای بێ تەمیز تاڵ و رەقە (پەند ٠ کەریم ٠ ل–١٠٨)

ئەو رستانەی ، کە شوێن کەوتوون و بەیارمەتی ئامرازی گەیەنەر « چونکە » دەگەیەنە رستەی سەرەکی لەنێو رستەی لێدراوی شوێن کەوتوو خوازدا پێیان دەوترێت رستەی شوێن کەوتووی هۆیی ٠ بۆنموونە :

× **ئەزانن بۆ دەبێتە دز ، هەژار و بێکەس وبرسی ؟**
لە بۆ تێر بوونی زگی
چونکە
(زگی برسی چ ناپرسی) (پەند ٠ کەریم ٠ ل–٩٥)

نێر و مێ هەردوو بە جوتە بۆ وەتەن هەوڵی نەدەن
دوورە دەرچوونی لەدیلی ، مەل بە باڵێ نافرێ
هەوڵی راستی هەر دولا ئامانجی میللەت سەر ئەخا
چونکە
مەعلومە (بە یەك دەس چەپڵە قەت لێ نادرێ)

ئامرازی « چونکە » لە ناو رستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو خوازدا هەردەم جێگای ناوەڕاست دەگرێ ؛ یانی دەکەوێتە نێوان رستەی سەرەکی و رستەی شوێن کەوتوو ٠ بۆنموونە :

لەم چەند مانگی دواییەدا ئەوەی بە دەگمەن بۆ هەڵئەکەوت ،
چونکە
لەو ماوەیەدا رۆژانێکی ئەوتۆی بەسەر بردبوو ، کە یا هەر هیچی دەس نەئەکەوت ، وە یا لە سێ چوار پەنجایی تێپەڕی نەئەکرد ٠ (ك٠ژ٠ت٠ ل–٦١)

بەڵام هەندێ جار دەتوانێ بکەوێتە پێشەوەی رستە ، بە تایبەتی لەو حاڵەتەی ، کە رستەکە لە پارچەیەکی شعر بوو نەك پەخشان لەبەر پێداویستی یاسای شیعر • بۆنموونە :

چونکە
خوا راستە و راستی خۆش ئەوێ
داری راست بەلای چەوتا نانەوێ (پەند • کەریم • ل-٧٤)

فرمانی خەبەری هەر دوو رستەکان رستەی سەرەکی و رستەی شوێنکەوتوو بە زۆری لە یەك کاتدا دەبن ، کاتەکەش بەزۆری لە رابردوو دەبێ • بۆنموونە :

سانی جارێك چاووم پێیان نەئەکەوت ،
چونکە
دەربەدەر و هەلاتو بوون •

فرمانی یەکەم لە کاتی رابردووی بەردەوامی نەفیدایە ، بەڵام فرمانی دووەم لە کاتی رابردووی دوور دایە • نموونەش لەم بابەتە زۆرن ، وەك :

× **دوێنێ شەو تا درەنگ وەختێك خەو نە چووە چاووم ،**
چونکە
زۆر بە پەرۆشەوە چاوەڕوانی ئەم
سبەینێیەم ئەکرد • (ك•ژ•ت• ل-٨٠)

× **باسی گەردەنیش بانەکرێ ،**
چونکە
ئەگەر بوترێ لە شوشە و ئاوی
بێگەردی ئەکرد ئەوە هێشتا کەمە •
(خ•ئا• ل-٣)

لێکۆڵینەوەی نموونەکان وا پیشانمان ئەدەن ، کە هەندي جار لە برێتی ئامرازی « چونکە » ئامرازی لێکدراوی گەیەنەر « لەبەر ئەوەیکە » بەکار دێت • بۆنموونە :

ئەوی راستی بێ ، ئەتوت ئەم و تانەم بە چەقۆ لە قوڕگ دەر ئەهێنن ! • ئەمەش تەنها ،
لەبەر ئەوەیکە
ئەمە یەکەم جار بوو ئەم قسانەم هەڵئـــــەدا
بەگوێی کچێکدا • (ك•ژ•ت• ل-٨٢)

گەر هەمان رستە بە ئامرازی « چونکە » بنووسین واتاکەی ناگۆڕێ •
بۆنموونە :

ئەوی راستی بێ ، ئەتوت ئەم وتانەم بە چەقۆ لە قوڕگ
دەر ئەهێنن ! • ئەمەش تەنها ،
چونکە
ئەمە یەکەم جار بوو ئەم قسانەم
هەڵئەدا بەگوێی کچێکدا •

نموونەی تر لەسەر «چونکە»

لای خەڵك و خواو دراوسێیەکان خۆشەویست بوو ،
چونکە
کاسبێکی پاك و لە خوا ترس بوو • (خ•ئا• ل-٥٧)

ئامرازی گەیەنەری « ئەگەر »

لە زمانی ئەدەبی ئیمرۆی کوردیدا «ئەگەر»یش ئامرازێکی گەیەنەرە ، دەتوانێ رستەی شوێن کەوتوو بگەیەنێتە رستەی سەرەکی • بۆنموونە :

× **ئەگەر**
پشیلە لە ماڵ نەبێ ،
مشکان تلیلیانە (پەند • کەریم • ل،٤٣)

× **ئەگەر**
ئەکەویە جوست و جۆی ئەحواڵ
قسە یا لە شێت ببیە یا منداڵ (پەند • کەریم • ل-١٠٨)

ئەو رستە شوێن کەوتووانەی ، کە بە ئامرازی « ئەگەر » دەگەیەنرێنە رستەی سەرەکی پێیان دەوترێت رستەی شوێن کەوتووی مەرجـــــی •
بۆنموونە :

× ئەگەر
تو ججاری حاجی ،
پارە بێنـــە
مەتاعە نێك و بەد ، دنیا دوكانە

× بە گاڵتە و گەپێكەوە پێـم ووت ، ئاخـــۆ چایەكانی ئەمڕۆشـــــم ، وەك ڕۆژانی تر شیرین ئـــەبن ؟! بـــە دەم زەردەخەنــە و نازكردنێكی دڵ فڕێنەوە وتی : ئا ،
ئەگەر
وەك جاران ڕەتیان نەكەیتەوە •
(ك•ژ•ت• ل ـ٨٣)

ئامرازی گەیەنەر « ئەگەر » لە زمانی كوردیدا ڕواڵەتی تریشی هـەیە ، وەك (گەر ، مەگەر) • بۆنموونە :

× ژنی بەد ژانە ،
گەر
خۆتی لێدەی ماڵت وێرانە • (پەند • كەریم • ل ـ٩٦)

× ڕیوی بە فێل ناوەسێ ،
مەگەر
تەڵە بێ بەستێ • (ك•ژت• ل ـ٧١)

× باشیش نیە ئـەم قسانە ئەكەم ،
ئەگەرچی
لە دڵی خۆشما بێت•(ك•ژ•ت•ل ـ٧١)

بە لێ كۆڵینەوە لەم سێ ڕستانەی سەرەوە بۆمان دەردەكەوێ ، كە فۆڕمی « گەر » لە ئامرازی گەیەنەر « ئەگەر » هاتووە ، بە جیاوازی ئەوەی ، كە لە « گەر » پێتە قاڵیی « ئە » كەوتووە و ماوەتەوە « گەر » • لەرستەی دووەمـدا ئامرازی « مە » ی نەفی كەوتۆتـــە پێشەوەی « گەر » و فۆڕمی « مەگـەر » دروستبووە ، لە هی سێیەمدا دەربڕینی یا ڕاناوی « چی » كەوتۆتـــە دوای ئامرازی « ئەگەر » و فۆڕمی « ئەگەرچی » دروست كردووە • هەرسێ حاڵەتەكە لە برێتی « ئەگەر » بەكار هاتوون •

یەکێك لە خاسیەتـەکانی ئامرازی گەیەنـەر « ئەگەر » ئەوەیە ، کـە هەردەم دەکەوێتە پێشەوەی رستە • بۆنموونە :

× **ئەگەر**

بمانەوێ لەم دنیا و لەو دنیا نەبین ،

ئەبێ لەیادی نەکەین •

(خ•ئا• ل–٢٠)

× **ئەگەر**

قەڵەرەش رێ نیشاندەر بێ ،

ئەبێ گەورە هەر دەر بە دەر بێ •

(پەند • کەریم • ل–٤٣)

جاری وا هەیە بەتایبەتی لەبـــەر فۆرمی ئەدەبی یان درێژی رســتە ئامرازی گەیەنەر « ئەگەر » دەکەوێتە نێوان رستەی سەرەکی و رستەی شوێن کەوتووی مەرجی ، بۆنموونە :

بەهار بۆ فەسڵی زستانم ،

ئەگەر

یارم لەگەڵ بایە

ئامرازی گەیەنەر « ئەگەر » خاسیەتێکی تریشی هەیە ئەوەیە ، کە زۆر جار لەگەڵ فرمانی خەبـەری هـەردوو رســـتەکان ؛ سەرەکـی و شـوێن کەوتوو ، کە فرمانێکی ئەسڵیە ، فرمانێکی یارمەتی دەریش دێت • بۆنموونە :

درۆیە گەر گوتو‌یانە بەغونچێکی بەهار نایە ! (پەند • کەریم • ل–٥٩)

× **ئەگەر**

ئەیەوێ پێی بسکا ،

ئەبێ بژی •

× **ئەگەر**

بمانەوێ لەم دنیا و لەو دونیا نەبین ،

ئەبێ لەیادی نەکەین

(خ•ئا• ل–٢٠)

ئامرازی گەیەنەر « بۆیە »

ئەم ئامرازە ئامرازێکی گەیەنەرە و زۆر بەکار دێت • بۆنموونە :

مام پۆلیس وا دیار بوو گوێی لە دوا قسەکانی کۆیخا بوو ،
بۆیە
هاتە پێشەوە و سلاوێکی سارد و سڕی کرد • (خ•ئا• ل-٢٧)

ئەم ئامرازە دەتوانێ ڕستەی شوێن کەوتووی تەسلیمی بگەیەنێتە ڕستەی سەرەکی • بۆنموونە :

× **باڵۆرەی بووك و خەسوی گوي لێبو**
بۆیە
کچەکـەی نە ئـەدا بـە شـو
کەچی کچ دەستی لە دایکی بـەردا
مەیموون زۆر جوان بو ئاوڵەشی دەردا (پەند • کەریم • ل-١٣٨

× هەتا ئەو کاتە مامۆستای وای ئەزانی ، کە ئاغا ئەبێ قەڵەوێکی
ورگ زل بێ ،
بۆیە
بە سەر سامی‌یەکەوە سەیری ئـەم ئاغا لەڕەیکـرد •
(خ•ئا• ل-١٧)

ئەم ڕستە شوێن کەوتووەی ، کە بە یارمەتی ئامرازی « بۆیە » دەگاتە ڕستەی سەرەکی لە ڕستەی لێکدراوی شوێن‌کەوتوو خوازدا ، ئەو خاسیەتەی ، کە فرمانی خەبەری هەردوو ڕستەکان ؛ شوێن‌کەوتوو و سەرەکی لە یەك کاتدا دەبن یا لە کاتی جیا جیا ؛ چ هەردووکیان لە کاتی ڕابردوو دەبن یا لە کاتی ئێستا ، وە یان لە کاتی ئاڵوگۆڕ ، وەك یەکێکیان لە کاتی ئێستا و ئەوی تریان لە کاتی ڕابردوو ؛ یان بە پێچەوانە • بۆنموونە :

× لە دوو توێیا ئەو پەڕی دڵسۆزی خۆشەویستیم
ڕوون ئەبووەوە ،
بۆیە
ئەویش هەرکەسەری هەڵبڕی و سەرنجی
دایێ ، ڕوومەتەکانی هێندەی تر سوور
هەڵگەڕان • (ك•ژ•ت• ل-٨٢)

× **گومانم نەما ، پێم ڕاڤەبوێری ،**
بۆیە
رووم لێ گرژ کرد ٠ (خ٠ئا٠ ل-٣٨)

× **مام پۆلیس وا دیار بوو گوێی لەدوا قسەکانی کوێخا بوو ،**
بۆیە
هاتە پێشەوە و سلاوێکی ساردوسڕی کرد ٠ (خ٠ئا٠ ل-٢٧)

لەم دوو ڕستانەدا فرمانی خەبەرەکان ، فرمانن لـــە کاتی ڕابردوو دان هەروا دەشبێ لە کاتی ئێستادا بن ٠ بۆنموونە :

کەسیش بڕوا بەمە ناکا ،
بۆیە
باسی نەکرێ باشترە ٠ (خ٠ئا٠ ل-٣)

نموونە بۆ کاتی لەیەك جیا زۆرن ، وەك :

هەوراز برین بۆ پیادەیەکی ڕانەهاتە کارێکی ستەمە ،
بۆیە
لە هیلاکیا لەپەل و پۆ کەوتبوم ٠ (خ٠ئا ل-٣٧)

فرمانی خەبەری ڕستەی سەرەکی فرمانی لکاوە لە کاتی ئێستادا « ە » ، کە بە ووشەی « ستەم » لکاوە ، بەلام فرمانی خەبەری ڕستەی شوێن کـەوتوو فرمانی خەبەری ڕستەی شوێن کـەوتوو فرمانێکـــی کاتی ڕابردووی دوورە « کەوتبووم » ٠

دەبێت فرمانی یەکـــەم ڕابردوو بێت و فرمـانی دووەم لە کاتی ئێستادا بێت ٠ بۆنموونە :

وا دیار بو ، مامە سەعە تاقەتی لە بێ دەنگی ودانگە لێدان چوبو ،
بۆیە
ئەیویست بە هەر بیانویەکەوە بێت دەرگای قسەکردن بخاتە سەرپشت ٠ (خ٠ئا ل-٥٦)

ئـەنجـام

(١) زۆر لە زاناو رێزمان نووسانی کورد و غـــەیری کورد لە کتێبـە رێزمانەکانیاندا شت و بابەتی بەنرخیـــان لە بارەی ئامراز بەگشتی و ئامرازی سینتاکس نووسیووە ، لەگەڵ ئەوەش نووسینەکە لە کـــەم و کۆڕی رزگاری نەبووە •

(٢) ئامراز لە رووی دروست بوونەوە دەکرێن بە دوو بەشەوە ، ئامرازی سادە و ئامرازی لێکدراو •

(٣) لە رستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو خوازدا ، کە بەیارمەتی ئامرازی « بەڵکو » دروست دەبێت ، دەبێ لە رستەی ســـەرەکیدا ووشەی تەناسووبی « تەنیا ، نەوەکو » هەبێت •

(٤) ئامرازەکانی « وەکو ، ئینجا » دوو ئــەرك جێبــەجێ دەکـــەن ؛ ئامرازی « وەکو » سەرەڕای ئەرکی بەستنەوەی دوو رستە بەیەکەوە ئــەرکی وەکیەکیش وەدەست دەنێ ، کە لە روانییژیدا بەکار دێت ؛ یانی ئەمە ئامرازی دروستکردنی وەکیەکە ـ التشبیه ـ •

(٥) هەندێ ئارمراز هەن ، دەتوانن ئامرازی نەفی وەربگرن « نە » وەکو ئامرازی سینتاکس « وەکو » و فۆڕمی « نەوەکو » دروست دەکات •

(٦) هەر رستەیە ، لەو رستانەی ، کـە بە یارمەتی ئامرازی « ئەگینا » بەیەکەوە دەبەسترێنەوە دەبێ موبتەدای تایبەتی خۆی هەبێ •

(٧) « وه » کەکێکە لە ئامرازەکانی پەیوەسنداری زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردی ــ دیالێکتی سۆرانی ــ ، کە دەتوانێ دوو رستە بەیەکەوە بەستێتەوە •

(٨) « کە » ئامرازێکی گەیەنەرە لە زمـانی ئەدەبی ئیمڕۆی کوردیدا • ئەمە هێجگار باو و بڵاوە و زۆر بەکار دێت و دەتوانێ جۆرەها رستەی شوێن کەوتوو بگەیەنێتـــە رســـتەی ســـەرەکی لـە نێو رســـتەی لێکـــدراوی شوێنکەوتووخوازدا ، بۆیە پێی دەوترێ ئامرازی گەیەنەری گشتی • ئـەم ئامرازە لە رووی داهاتنیەوە لە ئامرازی « کی » ەوە هاتووە و پێشکەوتنی ئـەوە لە زۆر زمانی ئێرانی بەکار دێت وەك فارسی ، پوشـــتوو ••• هتد • جێگای ئامرازی « کە » پێشەوەی رستەیە لەو حاڵەتەی ، کـە رستەی شوێنکەوتووی کاتی بگەیەنێتە رستەی سەرەکی ، بـەڵام گـەر رســـتەی شوێنکـەوتووی کاتی بگەیەنێتە رســـتەی ســـەرەکی ، بەڵام گەر رستەی شوێنکـەوتووی دیارخەری بگەیەنێتە رستەی سەرەکی ، جێگای هەر نێوان رستەی سەرەکی و رستەی شوێن کەوتوو دەبێت ئەم ئامرازە دەتوانێ جێگای ئامرازی گەیەنـــەر « ئەگەر » بگرێتەوە •

(٩) ئامرازی گەیەنەر « بۆئەوەی » هەر دەکـــەوێتـــە نێوان رستەی سەرەکی و شوێن کەوتوو ، هەروا دەتوانێ واتاو وەزیفـــەی (تا ، تاوەکو ، هەتاکو) بگەیەنێ •

(١٠) ئامرازی « تا » دەتوانێ رستەی شوێنکەوتووی ئامانج بگەیەنێتـە رستەی سەرەکی ، هەروا دەشتوانێ رستە شوێن کـەوتووەکانی ئەندازەیی و پێوان و ماوەش بگەیەنێتە رستەی سەرەکی •

(١١) ئامرازی گەیەنەر « ئەگەر » دەتوانێ ئامرازی نەفی وەربگرێت ، وەك ئامرازی « مە » و فۆڕمی « مەگـــەر » دروست بکـــات ، یەکێـــك لـە خاسیەتەکانی تری ئەم ئامرازە ئەوەیە ، کە هەردەم دەکەوێتە پێشەوەی رستە ؛

لەو رستە لێکدراوە شوێن کەوتوو خوازەی ، کە بە یارمەتی ئامرازی « ئەگەر » دروست دەبێت ، هەردوو رستەکانی ـ سەرەکی و شوێن کـــەوتوو ـ فرمانی خەبەرەکانیان ، کە فرمانێکی ئەسڵیە فرمانێکی یارمەتی دەریش دێت • نـــەم ئامرازە فۆرمی « گەر ، ئەگەرچی ، مەگەر » یشی هەیە •

(١٢) چ ئامراز بەگشتی یان ئامرازی سینتاکس تا ئێستا نەبووـ ـنەتـە باسێکی سەر بەخۆ •

(١٣) ئەو رستانەی ، کە بە یارمەتی ئامرازی « یا » بە یەکـەوە دەبە ـ سرێنەوە بە زۆری رستەی یەك موبتەداین •

(١٤) ئامرازە پەیوەستدارەکان لە رووی ئەرکی خۆیانەوە هەندێکیـــان دەکرێن بە چوار بەشەوە ، وەك : و ، ش ، بەڵام ، یا ، ئەوسا ، بەشی بەیەکەوە بەستنەوە ، عەتف ، جیاکەرەوە و هامبەری •

(١٥) ئەو رستەیەی ، کە بە یارمەتی فاریزە بەیەکەوە دەبەسترێنەوە ، فرمانەکانیان بەزۆری لەیەك کاتدا دەبن ؛ چ هەر دووکیان لە کاتی ئێستا دەبن یان لە کاتی رابردوو •

(١٦) شوێنی ئامرازی گەیەنەر « کەچی » هەر نێوان رستەی سەرەکی و رستەی شوێن کەوتووە لە ناو رستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو خوازدا •

(١٧) لە رستەی لێکدراوی شوێن کـــەوتوو خوازدا فرمانی خەبـــەری هەردوو رستان ـــسەرەکی وشوێن کـــەوتوو ـ ، کـــە بە یارمـــەتی ئامرازی « چونکە »ی گەیەنەر دەگەیەنە یەکتر لە یەك کاتدا دەبن •

کورتکراوەکان

ل.

لاپەڕە

خ. ئا.

خۆری ئاوابوو دکتۆر کاوس قەفتان سلێمانی ١٩٧٠

ئە. ک.

ئەڵمان کوردی دکتور مارفی خەزنەدار بەغدا ١٩٦٩

پەند. کەریم .

پەندی پێشینان لە
شیعری کوردیدا کەریم شارەزا بەغدا ١٩٧٦

ک. ژ. ت.

کلاّفەیەك ژانی تووڕە
حوسێن عارف نەجەف ١٩٧١

سەرچاوەکان

١ ـ سەعید سدقی کابان ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ١٩٢٨ •

٢ ـ لێژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ، ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ •

٣ ـ محەمەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٣ •

٤ ـ نوری عەلی ئەمین ، ڕێزمانی کوردی ، سلێمانی ، ١٩٦٠ •

٥ ـ ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ڕێزمانی کوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ •

٦ ـ جگەر خوێن ، آوا ئو دەستورا زمانێ کوردی ، بەغدا ، ١٩٦١ •

٧ ـ د• ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم ، ڕستەی لێکدراوی شوێن کەوتووخواز لەگەڵ ڕستەی شوێنکەوتووی دیارخەری لە دیالێکتەکانی ناوەندی

٨ ـ توفیق وەهبی ، قواعد اللغة الكردية ، الجزء الاول ، الباب الثاني ، زمانی کوردیدا ، دەستنووس •
بغداد ، ١٩٥٦ •

٨أ ـ توفیق وەهبی قاڵبی « ئه »ی شێوەی سلێمانی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد بەرگ ـ١ـ بەش ـ١ـ ل ، ٩ •

٩ ـ مصطفى خرم دل ، صرف دستور زبان کردی ـ سورانی ، تبریز ، ١٣٤٧ك ، بەفارسی •

10- Курдоев К.К. Курдско-русский словарь
- краткий очерк
грамматики курдского
языка - Москва, 1960

١٠- كوردۆیێف ك. ك. فەرهەنگی كوردی روسی - كورتە باسێكی ڕێزمانی
زمانی كوردی - مۆسكۆ ، ١٩٦٠ .

11- Курдоев К.К. Грамматика курдского
языка, Москва-Ленинград,
1956

١١- كوردۆیێف ك. ك. ڕێزمانی زمـــانی كوردی ، مۆســـكۆ - لێنینگراد ،
١٩٥٦ .

2- Курдоев К.К. Грамматика курдского языка на материале диалектов курманджи и сорани, Москва, 1978

١٢- کوردۆییف ك٠ ك٠ ڕێزمانی زمانی کوردی لــە مەتریالی دیالێکتەکانی
کرمانجی و سۆرانی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ٠

13- Бакаев Ч.Х. Язык азербайджанских курдов, Москва, 1965

١٣- بەکاییف ج٠ خ٠ زمانی کوردەکانی ئازربایجان ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ ٠

14- Бакаев Ч.Х. Язык курдов СССР Москва, 1973

١٤- بەکاییف ج. خ. زمانی کوردەکانی یەکیەتی سۆڤیەت ، مۆسکۆ ، ١٩٧٣.

15- Эйюби К.Р. Курдский диалект
Смирнова И.А. Мукри, Ленинград, 1968

١٥- ئەیوبی ک.ر. دیالێکتی کوردی موکــری ، لێنینگــراد ، ١٩٦٨ .
سمیرنۆڤە ی.ئا.

16- Ибрагим А.И. Сложноподчиненное
предложение с прида-
-точным определитель-
-ным в центральных
диалектах курдского
языка, Москва, 1975 (канд.
дисс.)

١٦- ئیبراهیم عەزیز ئیبراهیم • دکتۆر ، رستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو
خواز لەگەڵ رستەی شوێنکەوتووی دیارخەری لە دیالێکتەکانی ناوەندی
زمانی کوردیدا ، مۆسکۆ ، ١٩٧٥ ، نامەی دکتۆرا وکورتەی نامەکە •
بە روسی •

7- Рубинчик Ю.А. Природа и функции персидского подчини-тельного союза «ке», Краткие сообщения Института Востоковедения АН СССР. М., вып. 36, 1959

١٧- روبنجیك یو• ئا• پریرۆداو وەزیفەی ئامرازی گەیەنەری فارسی « کە »،
کورتە هەواڵەکانی ئامۆژگای رۆژهەڵاتناسی ئەکادیمیای زانستی یەکیەتی
سۆڤیەت » ، مۆسکۆ ، ١٩٥٩ ، دەرچوونی نمرە ـ ژمارەی ـ ٣٦ •

18- Рубинчик Ю.А. Сложные предложения с придаточными предложениями в современном персидском языке, М., 1959

١٨- روبینچك یو. ئا. رستە ئاوێتەکان لەگەڵ رستە شوێنکەوتووە دیارخەریەکان لە زمانی ئیمڕۆی فارسیدا ، مۆسکۆ ، ١٩٥٩ .

19- Калинина З.М. Сложноподчиненное предложение в современной литературе пушту. М., 1966

١٩- کالینینە ز. م. رستەی لێکدراوی شوێنکەوتووخواز لە زمانی ئەدەبی ئیمڕۆی پوشتودا ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ .

20– Цукерман И.И. Очерк курдской грамматики М., 1962

٢٠ـ سوكرمان ى٠ ى٠ لىكۆڵينەوەيێك لە رێزمانى كوردى ، مۆسكۆ ، ١٩٦٢٠

21– Горюнов В.И. Классификация предложений с придаточным определительными, вводными союзным словом „что جۆ"

в современном литератуном хинди".
"Вопросы языка" лите-
-ратуры", М., 1968

٢١- گەریونۆف ف. ی. تەسنیفی رستە لەگەڵ شوێن کەوتووی دیارخەری، کە بەیارمـەتی ئامرازی نسـبەتدار « دژۆ » ـ « جۆ » بەیـەکـەوە دەبەسترێتەوە . لە زمانی ئەدەبی ئیمرۆی هیندا « پرسیارەکانی زمـان و ئەدەب » مۆسکۆ ، ١٩٦٨ .

22-Ломтев Т.П. Общее и русское
языкознание, Москва,
1976

٢٢-لۆمتۆف ت. ب. زانستی زمانی تێکڕایی وروسی ، مۆسکۆ ، ١٩٧٦ .

23- Mackenzie D.N. Kurdish dialect studies London, 1961 -I-

24- Macaruc Ernest N. A kurdish Grammar, New york, 1958.

25- MQAHATE KöpAo 3bMAHE K'o"pAu - P'E36MAH, EPEBAH-1970.

٢٥- قەناتێ کوردۆ زمانێ کوردی ـ رێزمان ، یەریڤان ، ١٩٧٠ .

سەرچاوەی نموونەکان

١ ــ دکتۆر مارف خەزنەدار ــ ئەڵەمان کوردی ــ بەغدا ــ ١٩٦٩ .

٢ ــ دکتۆر کاوس قەفتان ــ خۆری ئاوا بوو سلێمانی ١٩٧٠ .

٣ ــ حوسێن عارف ــ کلاٚفەیێك ژانی توورە نەجەف ١٩٧١ .

٤ ــ کەریم شارەزا ــ پەندی پێشینان لە شعری کوردیدا بەغدا ١٩٧٦ .

ناوەڕۆك

بەرهەمەکانی دانەر

١ ـ ووتارێك بەناونیشانی « دەربارەی کۆڵینەوە لە سینتاکس زمانی کوردی ، گۆڤاری (رۆشنبیری نوێ) ژمارە (٥٢) آب ، ١٩٧٦ •

٢ ـ حاڵەتەکانی جنس و بینـــای بەرکار لـــە زازادا ، نووسینی پرۆفیسۆر ك• ك• کوردۆییف بەروسی وەرگێڕ لەروســـیەوە د• ئیبراهیم عەزیز بەغدا ، ١٩٧٧ یان بەرگی پێنجی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد •

٣ ـ دانانی کتێبێك بە ناو ونیشانی « ئەلف و بێی زمانی کوردی ، بۆمعاهدی مامۆستایان ، چاپی‌یەکەم ، بەغدا ، ١٩٧٨ •

٤ ـ چەند ووتارێکی هەمـــەڕێکی هەمەڕەنگ لە رۆژنامـــەی هاوکاری و گۆڤاری رۆشنبیری نوێ •

٥ ـ هەندێ ئامرازی سینتاکسی لە زمـــانی ئـــەدەبی ئیمڕۆی کوردیـــدا ـ بەرگی‌یەکەم ـ •

ئاماده بۆچاپ :

١ ـ رستەی لێکدراوی شوێن کەوتوو خواز لەگەڵ رستەی شوێنکەوتووی دیارخەری لە دیالێکتە ناوەندیەکانی زمانی کوردیدا ـ کۆڵینەوەیەکـــی دوور درێژی زانستیانەیە ـ •

کاری لە ژێر دەست :

١ ـ وەرگێرانی کتێبی « زانستی زمان » لە نووسینی دکتۆر عەلی عەبدولواحید وافی لەعەرەبیەوە بۆ کوردی •

رقم الايداع في المكتبة الوطنية ببغداد ٥٥٥ لسنة ١٩٨٠